

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА СОЦІОГУМАНІТАРНИХ
ДИСЦИПЛІН ІМЕНІ О.М.ЛАЗАРЕВСЬКОГО

Кафедра історії України, археології та краєзнавства

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

НА ТЕМУ:

«Справа Альфреда Дрейфуса» у суспільному дискурсі

Галузь знань: 03 – Гуманітарні науки

Спеціальність: 032 – Історія та археологія

Освітній ступінь: магістр

Кваліфікація: Магістр історії. Історик. Викладач історії, консультант з
всесвітньої історії та суспільно-політичних питань

Виконавець:

Ячменіхін Кирило Костянтинович,
Студент VI курсу, 62 групи

Науковий керівник:

Острянюк Андрій Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Стрілюк Олена Борисівна,
кандидат історичних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ	8
1.1. Джерельна база	8
1.2. Стан вивченості проблеми.....	13
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ШИРОКОМАСШТАБНОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РЕЗОНАНСУ НАВКОЛО «СПРАВИ ДРЕЙФУСА»	18
2.1. Капітан Дрейфус, один з головних подразників у громадянському протистоянні межі ХІХ – ХХ ст.....	19
2.2. Перебіг слідства та судочинства щодо Дрейфуса в умовах підвищеної суспільної уваги.....	24
РОЗДІЛ 3. СУТНІСТЬ СУСПІЛЬНОГО ДИСКУРСУ ЩОДО «СПРАВИ ДРЕЙФУСА»	32
3.1. Боротьба «дрейфусарів» та «антидрейфусарів» часів розгляду справи.....	32
3.2. Дискусія в пресі навколо «справи Дрейфуса».....	40
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	51
ДОДАТКИ	56
МЕТОДИЧНИЙ ДОДАТОК	69

ВСТУП

Актуальність теми. Друга половина XIX століття була дуже напруженим періодом в історії Європи і особливо Франції. Весь світ сколихнула справа Альфреда Дрейфуса – офіцера, якому інкримінували шпигунство на користь Німеччини. Французька та світова громадськість була ошелешена бездіяльністю уряду, продажністю та необ'єктивністю тогочасної судової системи. Незважаючи на те, що перебіг «справи Дрейфуса» датований кінцем позаминулого століття, ця сторінка французької історії викликає науковий інтерес і зараз. Проблема антисемітизму не втрачала і не втрачає своєї актуальності протягом століть, але так і не змогла бути вирішеною, тому «справа Дрейфуса» буде викликати інтерес дослідників. Її продовжують досліджувати, про неї пишуть, але в україномовному сегменті історичної науки ми не знайдемо надмірної уваги до персони Дрейфуса чи навіть ґрунтовних монографій, наукових праць, присвячених цій події. Немає систематизованого історіографічного матеріалу про «справу Дрейфуса» в суспільному дискурсі, про реакцію світової преси чи простих обивателів про цю справу. Ще залишається багато нез'ясованих аспектів, необґрунтованих тверджень, перекручень та суперечностей. Саме тому тема дослідження актуальна в науковому колі і заслуговує на всебічне ґрунтовне вивчення.

Мета магістерської роботи: дослідити суспільну дискусію, спричинену «справою Дрейфуса» як прояв відвертого войовничого антисемітизму у Франції та в цілому в Європі, а також відмітити деякі з кризових явищ у III Французькій республіці.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання:

1. Проаналізувати джерельну базу та стан вивченості проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії.
2. Визначити, як особистість капітана Дрейфуса обумовила характер суспільно-політичного протистояння у Франції, спричиненого справою передачі таємної інформації Генерального штабу французької армії.

3. Вивчити, як пильна суспільна увага і реакція на «справу Дрейфуса» вплинула на перебіг слідства і судочинства.
4. Дослідити виникнення течій – «дрейфусарів» та «антидрейфусарів» у французькій суспільній думці доби розгляду «справи Дрейфуса».
5. Проаналізувати роль преси в обговоренні «справи Дрейфуса».
6. Схарактеризувати відлуння зазначеної події у XX-XXI ст.
7. Визначити причини бурхливої реакції світової громадськості на факт несправедливого звинувачення французького офіцера єврейського походження.

Об'єктом дослідження є суспільне життя в Європі наприкінці XIX – у XX ст.

Предметом дослідження є суспільний дискурс щодо «справи Дрейфуса», який увібрав себе низку аспектів, зокрема особистість Дрейфуса, перебіг слідства та судочинства у «справі Дрейфуса», реакція суспільних кіл в Європі, зокрема у Франції, Російській імперії тощо.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з кінця 90-х рр. XIX ст., коли почалася «справа Дрейфуса», і до сьогодення, оскільки суспільний інтерес і дискусія навколо неї досі не вщухають.

Територіальні межі: у роботі аналізується, в цілому, реакція світової громадськості на «справу Дрейфуса» як складову процесу посилення антисемітських настроїв. Проте, більше уваги звертається на такі країни як Франція, Російська імперія, Ізраїль, де резонанс досяг найвищого рівня.

Методологічну основу роботи репрезентують принципи системності, історизму, багатофакторності та об'єктивності. Використання принципу системності забезпечило вивчення всіх підходів історіографії до «справи Дрейфуса» в суспільному дискурсі як єдиного цілого. Побудована робота за принципом історизму, який вимагає розгляду всіх історичних фактів, явищ та подій у відповідності з конкретно-історичними обставинами в їхньому взаємозв'язку, зумовило залучення, на скільки можливо, широкої джерельної бази задля отримання необхідного фактологічного матеріалу. Принцип

багатофакторності дозволив окреслити не лише україномовний, а й зарубіжний сегмент історичної науки. Принцип об'єктивності вимагав досліджувати історичні факти без упередженості, ангажованості та особистих симпатій чи антипатій, досліджувати думки «дрейфусарів» та «антидрейфусарів» під різним кутом зору.

Методи дослідження добиралися з урахуванням поставленої мети і завдань. Для повного розкриття проблеми були використані загальнонаукові методи – аналіз і синтез. Це дало можливість систематизувати отриману інформацію, детально проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки. Крім зазначених, були використані загальноісторичні методи: системно-структурний та порівняльно-історичний. Вони були використані для характеристики мотивації та аргументації антагоністичних течій у суспільній думці, що стосувалася «справи Дрейфуса».

Залучення історико-документознавчого підходу, який являє собою комплекс дослідницьких процедур щодо авторських текстів, документальних свідчень, дає змогу дотримуватися принципу об'єктивності у висвітленні обраної теми.

Наукова новизна дослідження «справи Дрейфуса» в суспільному дискурсі, який охоплює реакцію простого народу, інтелігенції, державних еліт, періодичної преси, полягає у спробі самостійного обґрунтування реконструкції важливого історичного зрізу з урахуванням усіх попередніх висновків вітчизняних і зарубіжних істориків.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її матеріалів для розробки уроків, факультативних занять та занять історичних гуртків у закладах загальної середньої освіти.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків, в тому числі і методичного додатку.

Перший розділ присвячений аналізу джерельної бази і визначає ступінь її репрезентативності, а також характеристиці історіографічного доробку з проблеми. Другий розділ вивчає причини масштабного суспільного резонансу

навколо «справи Дрейфуса», акцентуючи увагу на ролі особистості Альфреда Дрейфуса та особливостях самої справи, яка розгорталася під пильним наглядом суспільства. В третьому розділі є намагання розкрити сутність суспільного дискурсу, спричиненого арештом капітана Генерального штабу французької армії та визначає специфіку дискусії, яка розгорталася на сторінках періодичної преси. Методичний додаток представлений розробкою уроку з всесвітньої історії для учнів 10 класу загальноосвітньої школи.

Список джерел та літератури містить 52 позиції.

Загальний обсяг роботи становить 79 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ

1.1. Джерельна база

Для дослідження даної проблеми були використані джерела двох типів – зображальні та писемні.

До зображальних джерел можна віднести карикатури, опубліковані в газеті «La Figaro», авторство яких належить художнику з псевдонімом Каранд'Аш. Аналіз цих джерел дозволяє в якійсь мірі проілюструвати ставлення суспільства до «справи Дрейфуса», визначити роль французької преси, яка активно долучилася до дискусії і з гумором підкреслювала поширені ситуації під час боротьби «дрейфусарів» та «антидрейфусарів», найбільш гострі, кумедні, відразливі прояви суспільного протистояння. Подібне інформативне навантаження несе і серія малюнків у журналі «La Petit de Journal». Також у роботі використані фотоматеріали родини Альфреда Дрейфуса, світлина сумнозвісного «бордеро», яке фігурувало у «справі Дрейфуса» як основний доказ.

Для вивчення питання про методи залучення до дискусії якомога більшої частини населення, інформування іноземних громадян про перебіг слідства, були використані і кінодокументи. У 1899 р. режисер Жорж Мельєс представив зацікавленій публіці кінострічку «Справа Дрейфуса», німий короткометражний художній фільм, присвячений однойменному процесу. Щоправда, він не подає повної картини події, оскільки до того часу справа ще тривала [21]. Другий та третій фільми з такою саме назвою були зняті на французькій кіностудії «Пате» 1902 та 1908 рр. В ролі режисерів виступили Л.Нонге, Ф.Зекка та А.Капеллані. Остання екранізація подій цієї резонансної справи була зроблена Романом Поланскі у 2019 р. Цей вид джерел допомагає відчутти напружену атмосферу всередині французького суспільства на тлі реальних картин з життя країни.

До писемних джерел, завдяки яким, насамперед, були виконані поставлені наукові завдання, можна віднести пресу, нарративні джерела, епістолярію, публіцистику та твори художньої літератури.

Треба відмітити, що, насамперед, періодична преса стала одним з основних рупорів як «дрейфусарів», так і «антидрейфусарів». Її надзвичайна роль у розгортанні глибокого суспільного конфлікту полягала ще й в тому, що саме зі шпальт газет і журналів читачі дізнавалися про ті чи інші деталі перебігу слідства та судового процесу. Так, у французькій газеті «L'Aurore» вперше був оприлюднений відкритий лист відомого письменника Еміля Золя до уряду Франції, а газета «Gauloises» написала про те, що воєнний суд буде подавати скаргу про образу суду з боку Е.Золя разом з цивільним позовом. Видання «Siccle» писало про стосунки, які нібито існували між майором Естергазі та колишнім німецьким агентом Шварцкоппеном у Парижі і сприяло таким чином перегляду «справи Дрейфуса» у місті Ренн. Газета «La Libre Parole», з якою пов'язане ім'я одіозного французького політика, журналіста та антисеміта Анрі Рошфора, своїми публікаціями регулярно дискредитувала Дрейфуса і підбурювала громадську думку виступати проти перегляду справи. Крім того, цінну для даного дослідження інформацію містять такі періодичні видання, як «LeMatin» (в цій газеті вперше був опублікований текст бордеро), «La Figaro» (після «Le Matin» також опублікувала бордеро та надрукувала карикатуру Каранд'Аша про справу Дрейфуса), «Le Petit Journal» (газета, яка активно вимагала позбавити Е.Золя Ордена Почесного Легіону).

До цього виду джерел також належать російські періодичні видання, як наприклад, газета «День»; «Новое время», історичний журнал «Дилетант», журнал «Вокруг света»; ізраїльські періодичні видання – журнал «ЛЕХАИМ», газета «Еврейская газета»; а також преса інших країн світу – австрійська газета «Neue Freie Presse», кореспондентом якої був Теодор Герцль, англійська газета «Daily Chronicle» тощо.

З наративних джерел для вивчення даної проблеми були залучені спогади Теодора Герцля, мемуари самого Альфреда Дрейфуса «Листи невинуватого» (1899 р.) та «П'ять років мого життя» (1901 р.) [12].

Епістолярні джерела представлені листами Антона Чехова до Ольги Германівни Чехової, до редактора газети «Новое время» Олексія Суворіна та до Соломона Крамаренкова. Вони надають інформацію про розкол навколо «справи Дрейфуса» у російському суспільстві тих часів, про позицію російської інтелігенції щодо пожвавлення антисемітизму, який мав прояви не тільки у Франції.

Для адекватного розуміння участі творчих національних еліт в обговоренні «справи Дрейфуса» надзвичайно важливим є такий вид джерел, як художня література. Залучені до вивчення зазначеної проблеми твори Олександри Бруштейн «Весна» [6], Клода Ізнера «Три стильні детективи» [17], Тев'є Шолом-Алейхема «Дрейфус в Касрилівці» [32], Роберта Харріса «Офіцер та шпигун» [31], Анатолія Франса «Сучасна історія» [2], «Острів пінгвінів» [1], Марселя Пруста «Жан Сантей», «У Германтів» [20], Фрідріха Дюрренматта «Аварія» [11], Євгена Євтушенко «Бабин Яр» [14], Умберто Еко «Празьке кладовище» [35], «Картонки Мінерви» [36], Йосипа Бродського «Історія ХХ століття» [5], Леоніда Андрєєва «Великий шолом» [3]. О. Бруштейн у третій частині трилогії «Дорога йде в далечінь» подає характеристику персоналії Дрейфуса, риси його характеру, національний менталітет і т. п., які сприяли тому, що він став жертвою чужого злочину [6]. Клод Ізнер у творі «Три стильні детективи» визначає роль Матьє Дрейфуса у створенні справжнього ажіотажу навколо справи брата, посилаючись на матеріали газети «Daily chronicle».

З певною іронією вплітає «справу Дрейфуса» у сюжет свого оповідання «Дрейфус у Касрилівці» (1902 р.) Тев'є Шолом-Алейхем. Цей твір особливо цінний для вирішення питання про ті соціальні верстви, які долучилися до дискурсу, а які залишилися байдужими, оскільки сам автор зазначав, що оповідання написано на реальних подіях. За сюжетом, син рабина з Касрилівки прочитав у газеті про те, що Дрейфус засуджений, а жителі Касрилівки

настільки жваво обговорювали події, що регулярно приходили на пошту, щоб дізнатися про перипетії справи. Попри відчайдушну бідність у селі, кожна людина готова була поступитися найдорожчим, щоб з'їздити до Дрейфуса, побачити його. День, коли Дрейфус повертався до Парижу, став для жителів Касрилівки справжнім святом [32].

Анатоль Франс у творі «Сучасна історія» в розділі «Пан Бержере в Парижі» пише, що головний герой, пан Бержере, разом з дочкою Зоєю та сестрою Поліною отримав кафедру в Сорбонні, і після того, як його статтю стосовно «справи Дрейфуса» надрукували в газеті «Фігаро», він зажив собі слави і заслужив серед французів репутацію людини, яка не підкорилася «стадному інстинкту». У творі епізодично згадується і сама «справа Дрейфуса» [2].

В іншому його творі «Острів пінгвінів» застосований прийом пародії, де в ролі тих, кого автор пародіює, виявляється продажна та злочинна французька влада на чолі з президентом Франції Феліксом Формом. Натякаючи на недолугість судочинства, Анатоль Франс називає «справу Дрейфуса» «справою про вісімдесят тисяч копиць сіна» [1].

Роберт Харріс у творі «Офіцер та шпигун» показав, що для нього цей процес є вершиною абсурду, це – політичний скандал, який наклав відбиток на весь світ. Майже весь твір заснований на реальних подіях, хоча романіст свідомо вдався до драматизації в одному епізоді: Пікар ніколи не писав секретного звіту про справу Дрейфуса та не ховав його в женецькому банківському сховищі з вказівкою, що воно повинно залишатися в сейфі, поки не пройде століття з дати його смерті [30].

Про «справу Дрейфуса» в своїх творах «Жан Сантей» та «У Германтів» писав і Марсель Пруст. У романі «Жан Сантей» він висловив думку, що докази стосовно полковника Анрі є сфабрикованими, хоча й, начебто, зі шляхетних намірів, шефом контррозвідки Пікаром, а Естергазі є невинною жертвою, так само як і Дрейфус.

У магістерській роботі висновки також спираються на публіцистику як на вид писемних джерел, що дає можливість дослідити, як «справа Дрейфуса» вплинула на формування суспільної думки в цілому, і яскраво демонструє актуальність цієї історичної події до сьогодні, коли мова йде про гідність, мужність, чесність, терпимість і повагу до людини як унікальної особистості, незалежно від національності або інших характеристик.

У книзі А.С. Бернацького «Загадки та дивна поведінка великих» аналізуються мотиви зацікавленості Еміля Золя у «справі Дрейфуса», втягування його у вир процесу після того, як він звернувся до французького письменника та журналіста Бернара Лазара, а той зізнався, що має докази невинуватості Альфреда Дрейфуса [4]. Грета Іонкіс у статті, яка названа словами Євгена Євтушенка: «Мне кажется, что Дрейфус – это я», згадує думки німецького письменника Ернста Юнгера стосовно «справи Дрейфуса» і висловлює своє ставлення до неї.

В ізраїльському журналі «ЛЕХАЇМ» публікувався історик та журналіст Кирило Кобрін, міркування якого про антисемітизм в Росії викладені в контексті «справи Дрейфуса».

Д.Є. Крайнова у своїй публікації, орієнтованій на широке коло читачів вказує на те, що «дрейфусарство» перемогло завдяки ідеї «принципового нонконформізму» та «ідеї політичного виступу в обхід офіційних політичних каналів». Але вона акцентує увагу на тому, що Дрейфус був католиком, що є доволі сумнівною інформацією.

Ігор Мусський у виданні «100 великих акторів» коментує сварку Сарі Бернар з її сином, яка сталася через «справу Дрейфуса», в такий спосіб ілюструючи дуже поширену ситуацію, коли межа між «дрейфусарами» та «антидрейфусарами» часто-густо пролягала через родини, руйнуючи стосунки і навіть призводячи до розриву між подружжям, між батьками і дітьми, між давніми друзями.

Український колектив авторів Валентина Скляренко, Володимир Сядро та Оксана Очкурова в 2013 р. видали книгу «50 знаменитих загадок истории

XVIII-XIX века», у якій окрема стаття присвячена «справі Дрейфуса». Є аудіолекції, присвячені «справі Дрейфуса», зокрема Валерія Трикова, а також інтерв'ю російського історика Олексія Кузнєцова Сергію Бунтману для «Еха Москви».

На сайті журналу «ЛЕХАІМ» у 2007 р. була надрукована стаття сучасного політолога Леоніда Радзиховського «Батьківщина рівноправ'я та антисемітизму», в якій він простежив і виклав доступно навіть для нефахівців історію антисемітизму на території Французької держави.

Таким чином, можна відмітити, що джерельна база роботи є достатньою і репрезентативною для розкриття поставленої проблеми. Спираючись на неї, ми намагаємось висвітлити, в першу чергу, не особистість Альфреда Дрейфуса, а реакцію у французькому і європейському суспільстві на факт його «справи».

1.2. Стан вивченості проблеми

Зарубіжна та вітчизняна історіографія, присвячена «справі Дрейфуса», на сьогодні має великий науковий доробок, який складається з ґрунтовних монографій та наукових розвідок, але такому аспекту проблеми, як суспільний дискурс навколо цих подій, приділено значно меншу увагу.

Історіографію досліджуваної у магістерській роботі проблеми доцільно вивчати по трьох періодах, визначаючи їхні часові межі відповідно до хронології, по-перше, самої «справи Дрейфуса», а по-друге, до тих якісних концептуальних змін у світовій суспільній думці, які були обумовлені глобальними зрушеннями у всесвітній історії. Перший етап вивчення – 1894 р. – початок ХХ ст. – припадає на початок розгортання «справи Дрейфуса» та ажіотажу навколо неї, перш за все у періодичній пресі. Праці цього періоду базуються на так званих «живих джерелах» тобто, свіжих враженнях. Проте негативною рисою наукової думки того часу є надмірна емоційність, певна політична заангажованість, подекуди не дуже сумлінна аргументація.

Другий етап – початок ХХ століття після остаточного закриття «справи Дрейфуса» до 2000-х рр. На цей проміжок часу припадають дві світові війни,

ціла низка кривавих подій локального характеру та «холодна війна», створення єврейської держави Ізраїль, голокост єврейського народу та визнання його надзвичайного внеску у світові досягнення в цілому. Даний етап історіографічного вивчення проблеми характеризується значною кількістю франкомовних, російських та вітчизняних наукових праць, що стосуються «справи Дрейфуса» та її суспільного резонансу (Марк Алданов «Полковник Пікар і справа Дрейфуса», Анрі Жіскар д'Естен «Від Естергазі до Дрейфуса», В. Єрмілов «XVIII. Дело Дрейфуса», Петро Капиця «Фізик та громадський діяч Поль Ланжевен» тощо).

Третій – з кінця ХХ ст. і до нашого часу – сучасна (новітня) історіографія (Леонід Прайсман «Дело Дрейфуса», Барбара Такман «Августовские пушки», Н.В. Плюта «Справа Дрейфуса та суспільно-політична реакція у Франції», Леонід Григор'єв «Справа Дрейфуса», Ханна Арендт «Прихована традиція», А. Нейман «Єврейское слово: колонки» і т.п.). Нове століття почалося з перегляду багатьох етичних, політичних, релігійних, етнічних, економічних та духовно-культурних проблем, з якими стикається світ в умовах глобалізації, мультикультурності, агресії з боку окремих країн. Питання взаємин єврейського народу з іншими народами, серед яких він століттями живе, необхідності збереження іудаїзму, який би не був антагоністичним по відношенню до інших релігій, економічного балансу між усіма націями, еміграції і т.д. потребують скорішого вирішення, яке не можливе без переосмислення і використання історичного досвіду. Науковий доробок цього періоду стосується перипетій «справи Дрейфуса» та персони французького капітана, але праць, які характеризують «справу Дрейфуса» в суспільному дискурсі, дуже небагато. Часто інформація про обговорення «справи Дрейфуса» згадується побіжно, без належного аналізу та деталізації. Також спостерігається деяка фрагментарність аналізу, переважна увага зосереджена на питаннях антисемітизму, менша – на аспекті кризи III Республіки.

На наш погляд, варто акцентувати увагу на цьому періоді, адже робота Марка Алданова «Полковник Пікар і справа Дрейфуса» – чи не найбільш

масштабне дослідження, яке стосується «справи Дрейфуса». В ньому вчений доволі повно реконструює біографію Дрейфуса, судовий процес, події, які пов'язані з «продажем» судової інформації та неприпустимими діями Паті де Кляма, виправдання Дрейфуса і т.п. На кожному етапі свого дослідження він визначає основні напрямки розгортання суспільного дискурсу, ідеологічні течії, особливості журналістської діяльності та інші питання, важливі в контексті нашої магістерської роботи.

Слід звернутися до наукової роботи Анрі Жіскара д'Естена, який був не тільки сином видатного президента Франції Валері Жіскара д'Естена, а й науковцем, який досліджував «справу Дрейфуса». Щоправда, він давав оцінку подій справи у суто антидрейфусарівській площині, не базуючись при цьому на багатьох авторитетних джерелах, використавши лише щоденник Моріса Палеолога, інформація з якого не має нічого спільного з об'єктивною дійсністю і насамперед просякнута духом антисемітизму, який був характерний для Франції того часу. Тим не менше, попри недоліки цієї праці, вона заслуговує на увагу, оскільки пропонує альтернативну точку зору і більше звертає увагу на джерела, які часто не використовуються істориками з табору дрейфусарів [40].

В. Єрмілов у роботі «XVIII. Дело Дрейфуса» зосереджує увагу на листах Антона Павловича Чехова до редактора газети «Новое время» Олексія Суворіна та на подальшому конфлікті, який відбувся між ними. Думку про процес над Дрейфусом висловлювали не лише історики, політики, літератори, журналісти, а й науковці, які не мають стосунку до історії. Побіжно згадує про справу видатний фізик Петро Капиця, який вважає, що справа Дрейфуса – це спланована задумка французьких антисемітів, яких він називає попередниками фашистів.

Серед наукових праць другого періоду слід відзначити ґрунтовну монографію Леоніда Прайсмана «Дело Дрейфуса», видану в Єрусалимі в 1987 р. видавництвом Кахоль-Лаван. Книга містить глибокий аналіз аспектів «справи Дрейфуса» у відповідних розділах: «Французькі євреї та французькі антисеміти до справи Дрейфуса», «Суд та засудження Дрейфуса», «Боротьба за

перегляд», «Дві Франції», «Справа Дрейфуса в радянській історичній літературі».

У 1962 р. вийшла у світ наукова розвідка по «військовій історії» «Серпневі гармати» Барбари Такман, де Дрейфус вивчається епізодично, оскільки основними об'єктами дослідження є Жозеф Жоффр, Жозеф Сімон Галлієні (військовий комендант, керівник оборони Парижа), Шарль Ланрезак (командуючий 5-ю армією), Хельмут фон Мольтке та імператор Вільгельм II.

Н. Плюта аналізує справу Дрейфуса, згадуючи декілька газетних джерел того часу, мимохідь окресливши такий нюанс, як Фашодська криза (загострення стосунків Франції з Великобританією), Леонід Григор'єв описує події, які пов'язані з судочинством та продажем військової інформації, Ханна Арендт у своєму есе «Прихована традиція» пише, що «справа Дрейфуса» – це образа гідності, це справа, яка дуже тісно об'єднала злочинців та інтелігентну частину суспільства; вона вказує, що «справа Дрейфуса» довгі роки впливала на зовнішню та внутрішню політику Франції [44; 39; 38].

Натомість, сучасний дослідник Анатолій Нейман 2018 року в книзі «Еврейское слово»: колонки» обґрунтував точку зору, що єврейське походження Дрейфуса стало «вузловою точкою» та «ядром» антисемітської кампанії. Він зазначає, що євреї як народ були жертвою номер один і в цьому компоненті їм не було рівних серед інших і додає: «...немає перших місць. Страждання переносить перш за все кожен. Один, а не разом з іншими. В цьому одночасно Дрейфус унікальний та універсальний: він і був один. Для нього те, що він єврей, означало незрівнянно менше того, що він – військовий офіцер. Несправедливість, треба вважати, мучила його, але ледь сильніше, ніж ажіотаж навколо його імені, яке завдає шкоду армії» [43].

Історіографічний аналіз переконливо свідчить, що «справа Дрейфуса», починаючи з арешту капітана Генерального штабу французької армії, викликала інтерес як кричущий випадок нехтування законом, корупції, байдужості до людської долі, ненависті до інших народів, і особливо євреїв. Проте, і сьогодні до цієї історичної події неодноразово повертаються,

намагаючись ще глибше дослідити, ввести до наукового обігу нові джерела, щоб краще зрозуміти природу ганебних явищ, які вражали на межі ХІХ – ХХ ст. не тільки французьке суспільство. Подібні випадки траплялись і трапляються повсякчас. Це підтверджує той факт, що «справа Дрейфуса» не втратила своєї актуальності і потребує подальшого вивчення.

Таким чином, зазначена проблема забезпечена достатньою кількістю джерел різних типів і видів, що дозволяє в достатньому обсязі виконати поставлені наукові завдання з вивчення окремих аспектів «справи Дрейфуса». Історіографічний аналіз свідчить про високий ступінь наукової зацікавленості проблемою протягом тривалого періоду від кінця ХІХ ст. до сьогодення. У вітчизняній історіографії, особливо доби української незалежності, ще залишаються лакуни, які потребують заповнення з огляду на нову методологію та методіку вивчення цієї проблеми.

РОЗДІЛ 2.

ПРИЧИНИ ШИРОКОМАСШТАБНОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РЕЗОНАНСУ НАВКОЛО «СПРАВИ ДРЕЙФУСА»

Як і в багатьох інших європейських країнах, у Франції проживали представники єврейського народу, ставлення до яких з боку автохтонного населення іноді ставало доволі агресивним, провокуючи потужні сплески антисемітизму. Наприклад, відомий французький філософ Е. Ренан висував думку про те, що антисемітизм – це ідеологія розумних людей. Переслідування євреїв поширилося у Франції, починаючи з давніх часів. Тому фактор національності в антисемітському суспільстві відігравав значну роль. В цьому є історичні витоки, які доцільно згадати.

На території французького Провансу задовго до справи Дрейфуса відбувалися антиєврейські заворушення з розбоєм, насиллям, пограбуваннями, які здійснювали робітники, найняті на сезон збору врожаю. У деяких місцях євреї були захищені міськими чиновниками та оголошувалися такими, що знаходяться під королівським захистом. Але переслідування євреїв повторилися і в наступні роки.

Ще на початку XVII століття євреї почали масово в'їжджати до Франції. Наслідком цих подій став королівський указ, який забороняв християнам під загрозою смерті приховувати євреїв чи навіть спілкуватися з ними. Євреї в Бордо і Байонне брали участь у виборах французьких Генеральних штатів 1789 р., а, наприклад, в Ельзасі, Лотарингії та у Парижі цього права в них не було. Після падіння Бастилії по Франції прокотилися масові заворушення, і в районах Ельзасу селяни нападали на єврейські помешкання у Базелі. Імператор Наполеон I Бонапарт багаторазів виступав з антисемітськими промовами та запровадив низку антиєврейських законів, які були скасовані за часів Бурбонів. Своє ставлення до євреїв він висловив афоризмом: "Євреям як людям – все, як нації – нічого". Леонід Радзиховський стверджує, що повне громадянське рівноправ'я та повна релігійна свобода існували в цій країні з 1818 р. [25].

Разом з тим у "Франції Ротшильдів" зародився сучасний антисемітизм. У Франції XIX ст. антисемітами були крайні ліві (Прудон та Фур'є, які писали, що євреї – це капіталісти) та крайні праві (автор маніфесту «Єврейська Франція» Дрюмон, який стане майбутнім «рупором» течії «антидрейфусарів»). А незадовго до справи Дрейфуса Франція переживала розгромну поразку після франко-прусської війни, події панамської афери, а згодом – Фашодську кризу. Тому антисемітизм та ставлення до євреїв, у тому числі й до Дрейфуса, обумовлено історичними подіями далекого і не дуже минулого.

2.1. Капітан Дрейфус як один з головних подразників у громадянському протистоянні межі XIX – XX ст.

Гучний скандал, який розгорівся у Франції на межі XIX – XX ст., напряду залежав від особистості Альфреда Дрейфуса з огляду на його національність, матеріальний статус, виховання і власні етичні норми поведінки, які робили його «білою вороною» серед колег по Генеральному штабу французької армії.

Альфред Дрейфус народився 1859 р. в Ельзасі в заможній єврейській сім'ї, навчався в Парижі: спочатку в Військовій академії, а потім у Політехнічній школі; згодом служив в артилерії і дослужився до звання капітана. У 1878 р. він вступив до військового училища, згодом вчився в Ecole d'Application в Фонтенбло, служив в Ле-Мані та Парижі. Особистість самого Дрейфуса, а точніше його національність, відіграла значну роль в його житті: ще до початку самого процесу Дрейфуса генерал Бонофон сказав, що євреї не повинні служити в Генеральному штабі та дав Дрейфусу незадовільну оцінку. В доленосному для нього 1894 р. Дрейфус у званні капітана артилерії був офіцером Генштабу французької армії. Весною того ж року воєнний міністр Франції генерал Мерсьє у своїй доповіді «Про стан армії та флоту» намалював райдужну картину блискучого стану французьких збройних сил [39, с. 544].

Людськими чеснотами Дрейфуса були працьовитість, відповідальність, велика ревність до служби, вимогливість до себе та до інших людей. Але, разом з тим, у нього був дуже сухий характер, і у зв'язку з цим він не користувався

симпатіями товаришів по службі. За відгуками друзів, він був чесним, непідкупним і безмежно відданим своїй рідній Франції. Безпосередні начальники на адресу свого підлеглого відгукувалися доволі схвально. Липень 1884 р.: «Офіцер розумний, працелюбний..., цілком здатен до військової служби». Січень 1886 р.: «Офіцер живий, прекрасний вершник, розумний, прекрасно керує батареєю. Але, на жаль, має жалюгідну інтонацію». Серпень 1887 р.: «Кращий поручик з батареїної групи. Багато знає та продовжує вчитися. Має блискучу пам'ять та живий розум, він прекрасний викладач та командир. Прекрасно керує маневрами кінними та пішими» [46, с. 44].

Скромний, без протекції знатних родичів та впливових заступників, Дрейфус був «чужорідним тілом» в аристократичному середовищі офіцерів Генштабу. Зважаючи на те, що Європою прокочувалася хвиля антисемітизму, нікого не дивувало, що на Дрейфуса було дуже зручно скинути всі обвинувачення. Одним з аргументів проти Дрейфуса було те, що він народився в Ельзасі, а Ельзас і Лотарингія, як відомо, були не просто територіями, а каменем спотикання Франції та Німеччини.

Олександра Бруштейн вказує, що, спрямовуючи судочинство на хибний шлях, відводячи удар від себе і Естергазі на невинного Дрейфуса, генерал Анрі врахував і те, що в Генштабі не люблять Дрейфуса і будуть радійого позбутися. Дрейфуса не поважали за те, що він не аристократ, а генеральна верхівка Франції, як правило, належала до аристократичних кіл. Вони були монархістами, їхні діди та прадіди билися в арміях принца Конде проти революції та проти республіки, а їхні онуки – тодішня французька «воєнщина», генерали – ненавиділи республіку та зневажали народ. Вони організовували змови, мріючи про контрреволюцію, про відновлення королівської влади. Ці аристократи-генерали були ревними католиками, а єзуїти їх підтримували усіма силами.

Дрейфус, за словами Бруштейн, був дуже відданий своїй справі, талановитий та освічений, на нього чекала блискуча військова кар'єра, йому

зздрили оточуючі офіцери. Альфред був людиною чесною. Нарешті Дрейфус був євреєм, а значить – чужим, за поняттями генеральської верхівки.

Саме із цих причин ставлення до Дрейфуса було ворожим та презирливим, на що він взагалі ніяк не реагував: був гордим, але ввічливим, поважним і не допускав фамільярності, що теж не могло не обурювати колег по службі [6].

Альфред не потребував грошей, адже мав великий статок, не грав в карти, не захоплювався кінними перегонами, не спекулював на біржі, а все його дозвілля належало сім'ї – дружині та двом його дітям. Він був честолюбним, і його чекав успіх, він був патріотом, як і його сім'я. Навіть, коли Ельзас, де жили Дрейфуси, відійшов до Німеччини, вони не забажали жити в німецькому Ельзасі та переселилися до Парижу, незважаючи на те, що це їм завдавало значного матеріального збитку. Але генерал Анрі розрахував все правильно: справжній шпигун на прізвище Естергазі для реакційної аристократичної військової верхівки був «своїм», а Дрейфус – «чужим». І коли Анрі повідомив про схожість почерків Дрейфуса зі справжнім автором бордеро, то здогадка була прийнята більш ніж позитивно[6].

До початку цієї справи відбулася подія, фігурантом якої став журналіст К. Дрейфус та Дрюмон: журналіст у своїй статті написав, що Дрюмон – «людина, яка пише гидоту про чесних жінок, є негідником, сином хворої людини, та й сам не є нормальним, і взагалі безвідповідальний». Мета замітки була досягнута, і Дрюмон викликав журналіста на дуель, в ході якої останній отримав три поранення в результаті порушення Дрюмоном існуючих дуельних правил. Леонід Прайсман згадує, що Дрюмону більше неприємностей приніс конфлікт з «тезкою» Альфреда Дрейфуса Абрамом Дрейфусом: він написав напівжартівливу статтю в газеті про те, що антисеміт Дрюмон за своїм походженням – єврей. Ця стаття була швидко передрукована і, як наслідок, спричинила значний ажіотаж серед французького суспільства та ще більше підсилила ненависть Дрюмона до євреїв, що й знайде своє віддзеркалення у «справі Дрейфуса» [46, с. 30].

Після того, як у вересні 1894 р. до рук французької розвідки потрапила анонімна записка, автор якої повідомляв німецькому воєнному аташе в Парижі полковнику Шварцкоппену про свою готовність продати п'ять секретних документів воєнного міністерства, в першу чергу було встановлено персоналії тих, хто мав доступ до документів. До кола підозрюваних потрапили шість офіцерів: п'ять спадкових військових з довгими родоводами і капітан Альфред Дрейфус, ельзаський єврей. Навіть до початку процесу націоналістична газета «La Libre Parole» повідомила про «зраду» капітана як про встановлений факт, зробивши при цьому акцент на його єврейське походження. Після того, як кращий графолог Франції Гобер сказав з абсолютною впевненістю, що бордеро написав не Дрейфус, інші члени комісії замість того, щоб шукати іншого винного, зробили все для того, щоб Дрейфус був засуджений. Такі наміри спричинили саме антисемітизм та небажання карати справжнього злочинця.

У 1897 р. Париж відвідав Теодор Герцль і у своїй статті для газети «Die Welt» зазначив, що роль особистості Дрейфуса була ключовою в цій справі: «Справа Дрейфуса виявила... такий згусток ненависті до євреїв, що не можна навіть намагатися зрозуміти, хто несе відповідальність за неї. Невже можна повірити, що «пожирачі» євреїв наситяться одною-єдиною жертвою? Вони відчули смак крові і будуть вимагати продовження. Французький народ зрозумів з часом, що Альфред Дрейфус – жертва французького уряду. А все починалося з реплік «Іуда», «Зрадник», «Смерть жидам!» [46; с. 42].

Давид Ейдельман зазначає, що розкол на «дрейфусарів» та «антидрейфусарів» відбувся не за правовою, а «натуральною підставою»: переконання у винуватості Дрейфуса виявилось нерозривно пов'язаним з переконанням в тому, що як єврей, він обов'язково є зрадником. Він писав дружині: «Моя невинність буде визнана та оголошена по всій Франції, моїй Батьківщині, в жертву якої я приносив свій розум, свої сили, якій я хотів присвятити себе до останньої краплі крові» (Дрейфус А. «Письма невинно осужденного»).

Також Ейдельман наводить думку сучасника Дрейфуса: «Лікар, який розмовляв з моїми друзями про Дрейфуса, кинув: «Я б із задоволенням його катував!» «А я б, – підхопила одна з дам, – хотіла б, щоб він виявився невинним: він би ще більше страждав...». У пресі обмірковували способи вирішення єврейської проблеми: євреїв пропонувалося розірвати на шмаття («як Марсія з грецького міфу»); покійного Рейнаха - «зварити живцем»; євреїв – «гасити в маслі», «заколювати до смерті голками»; «зробити обрізання по саму шию»; група офіцерів пропонувала тестувати на євреях нові моделі гармати. Серед передплатників цих творів знайдемо прізвища чотирьох генералів і самого військового міністра, мсьє Мерсьє. Передплатники були і серед витончених інтелектуалів, наприклад, в списках знайдемо ім'я поета Поля Валері. Це в «освіченому суспільстві», що вже казати про вуличний натовп! Вони громили крамниці, били євреїв (особливо єврейок) на вулицях... З'являлися вбиті, переважно, в Алжирі»[34].

Ще один сучасний дослідник Анатолій Найман в книзі «Еврейское слово»: колонки» підтвердив точку зору, що єврейське походження Дрейфуса стало «вузловою точкою» та «ядром» цієї справи. Він зазначає, що євреї як народ були жертвою номер один і в цьому компоненті їм не було рівних серед інших, і додає: «...немає перших місць. Страждання переносить перш за все кожен. Один, а не разом з іншими. В цьому одночасно Дрейфус унікальний та універсальний: він і був один. Для нього те, що він єврей, означало незрівнянно менше того, що він – військовий офіцер. Несправедливість, треба вважати, мучила його, але навряд чи сильніше, ніж ажіотаж навколо його імені, який завдавав шкоди армії» [43].

Важко зараз відповісти на питання: чи міг би виникнути подібний гучний процес і запекле суспільне протистояння, якби на місці Дрейфуса опинився пересічний французький офіцер, «свій», зрозумілий, «нормальний»? Чи була б такою пильною увага до доволі звичного для французької армії того часу військового злочину? Однак все ж таки видається цілком очевидним, що особистість жертви у даній справі є одним з визначальних факторів

переростання окремого випадку шпигунства і зради у своєрідний громадянський суд сумління французького і європейського в цілому суспільства над урядом, армією, судовою системою, пресою та великою частиною населення Третьої республіки, який триває і по сьогодні в усьому світі.

2.3. Перебіг слідства та судочинства щодо А. Дрейфуса в умовах підвищеної суспільної уваги

Після того, як воєнний міністр Франції, генерал Мерсьє повідомив, що збройні сили країни в блискучому стані, у французькому Генштабі почали зникати, а потім з'являтися важливі документи оперативного характеру. Одним з агентів французької розвідки був сторож німецького посольства у Парижі, до обов'язків якого входило збирати те, що можна було знайти в кошиках для паперу, у смітті, в золі, яку вигрібали з печей та камінів[39, с. 544].

Прибиральниця-агент Марі Бастьян знайшла розірвану на маленькі шматочки записку, яка була нібито написана почерком Дрейфуса. Лист отримав назву «бордеро» – від французького слова «опис». Після того, як почерк був проаналізований графологами, експерти надали діаметрально протилежні висновки. Багато людей вважало, що капітан не винний, але керівники Генштабу не бажали прислухатися до тих, хто відстоював невинуватість Альфреда Дрейфуса.

Згідно з думкою Д.Є. Крайнової, 1894 р. французькою контррозвідкою було знайдено лист, який був написаний французьким офіцером та адресований Шварцкоппену. Лист мав у собі бордеро – список секретних документів, які пропонувалися німецькій розвідці. Головним підозрюваним у шпигунстві був молодий офіцер генштабу Альфред Дрейфус – єврей, католик, ельзасець, який вільно володів німецькою мовою. Під час розслідування французькою контррозвідкою був перехоплений пакет, який був надісланий Шварцкоппеном італійському воєнному аташе у Франції Паніццарді. У пакеті була записка приблизно наступного змісту: «Надсилаю вам 12 планів Ніцци, які мені передав

для вас цей мерзотник Д.». Ця записка зіграла в «справі Дрейфуса» роль відповідного доказу. Шварцкоппен свідчить, що цей «мерзотник Д.» – це пан Дюбуа, агент німецьких та італійських розвідок [19].

Бордеро – єдиний документ, на якому базувалося звинувачення проти Дрейфуса. Бордеро було опубліковане газетою «Матен» [29, с. 470]. На процесі 1894 р. виступили п'ять учених-графологів. З них двоє висловилися за те, що лист був написаний рукою Дрейфуса, інші двоє цьому заперечили, а п'ятий – найвідоміший з усіх, Альфонс Бертильон, доводив, що бордеро написав Дрейфус, але не своїм справжнім почерком, а підроблюючи його під почерк брата та дружини. У нього була власна суто наукова, математична система, заснована на теорії ймовірності, на точному міліметровому розрахунку деяких еквівалентів. Бертильон був авторитетним спеціалістом. Але публіцист Поль де Кассаньяк писав у 1894 р., що «не став би звинувачувати Дрейфуса на підставі висновків цих жартівників». Пізніше, при перегляді справи Дрейфуса, призначена судом комісія з трьох найвідоміших математиків Франції (Пуанкаре, Дарбу, Аппель) визнала математичну систему Бертильона нісенітницею [37]. Оскар Шейнін пише, що Бертильон був начальником Бюро судової ідентифікації паризької префектури. В цивільному спілкуванні він заявляв, що автором бордеро був Естергазі, а в суді вказував на Дрейфуса. Суд довіряв думці «поважного» кваліфікованого спеціаліста [33].

Начальник військової контррозвідки полковник Сандер дав своїм підлеглим завдання знайти необхідні докази винуватості Дрейфуса: обшук у його помешканні не дав жодних результатів, Альфред заперечував свою причетність до шпигунства, і тому працівники Другого бюро контррозвідки підробили матеріали.

Громадськості стало відомо, що окрім реєстру документів, який нібито склав Дрейфус, суддям без відома захисту та звинуваченого було показано й інші матеріали. Дійсно, до нарадчої кімнати суддям приносили розшифровану контррозвідкою телеграму, яку надіслав до Риму італійський воєнний аташе про те, що начебто Дрейфус заарештований, у зв'язку з чим треба прийняти

відповідні заходи. Насправді ж текст телеграми був іншим: «Якщо капітан Дрейфус не підтримував з вами [генштабом Італії – К.Я.] відносин, було б добре дати офіційне спростування, щоб уникнути коментарів преси»[19]. До «справи Дрейфуса» підключився Рейх: німецький посол у Парижі доводив французькому міністру іноземних справ і Феліксу Фору, президенту Франції, що Дрейфус не був агентом німецької розвідки, але посол не назвав ім'я справжнього шпигуна. Брат Альфреда Дрейфуса Матьє звинувачував Естергазі в тому, що він був автором бордеро. Згодом експертиза підтвердила, що Естергазі написав записку німецькому воєнному аташе. Але коли Пікар розповів про це воєнному міністру, то був відправлений з пониженням до Тунісу.

Вести розслідування справи арештованого капітана доручили майору дю Паті де Кляму, людині сумнівних моральних якостей. На підтвердження цього факту варто згадати, що він змушував капітана писати у в'язниці лівою рукою, сидячи та лежачи, щоб досягти значного збігу з почерком «бордеро». Але Дрейфус продовжував доводити свою невинуватість, не зважаючи на шантаж людей, «вищих за рангом» [39, с. 545]. Він відкинув можливість зізнання в обмін на м'яке покарання та не прийняв пропозицію про самогубство. Леонід Прайсман наводить фрагмент діалогу Паті де Кляма та Дрейфуса: «Паті де Клям: – Я вам показую доповідь експертів, які заявляють, що інкримінований документ написаний вашою рукою. Що ви можете заперечити?

Дрейфус: – Я заявляю ще раз, що ніколи не писав цього листа.

Паті де Клям: – Міністр готовий прийняти вас, якщо ви зізнаєтеся.

Дрейфус: – Оголошую ще раз, що я не винен, і зізнаватися мені нема в чому. Тим часом я не можу пояснити собіцієї жахливої загадки. Нехай зведуть мене з начальником таємної поліції – і весь свій статок, все своє життя я присвячу роз'ясненню цієї справи»[46, с. 35].

З легкої руки армійської верхівки інформація про справу дійшла до преси. Жалюгідності звинувачення, відсутності фактів представники Генштабу почали пояснювати військовою таємницею. Все ж, незважаючи на грубий тиск

генералітету, судді засумнівалися, але слідчий передав у суддівську кімнату сфабриковану фальшивку, яку написав нібито німецький посол комусь до Німеччини: «Цей каналья Д. стає дуже вимогливим», і змусив навіть скептиків схилитися до думки більшості, до думки «антидрейфусарів» [39, с. 545].

Суд визнав Дрейфуса винним у державній зраді та засудив його до розжалування та довічної каторги на далекий Чортів острів поблизу Французької Гвіани. На першому процесі суддею було оголошено висновок Бертильона: «Бордеро є документом калькованим, не будучи таким і в той же час залишаючись таким. Дрейфус за засобами дециметра підводив під мірку свій власний почерк, почерк своєї дружини та свого брата, щоб комбінувати їх в дещо, що нагадує вчене лекало, яке з першого погляду привело всі підозри на нього» [46, с. 147].

Леонід Прайсман зазначає, що Дрейфус був закритий в невеликій хижі, яка була відділена від наглядців спеціальною решіткою. Хижу оточили подвійною огорожею висотою в два з половиною метри; Дрейфус міг пересуватися лише її територією, ще раніше йому заборонили гуляти там, де видно море. Йому було зроблено попередження про те, що в разі спроби втечі, він буде вбитий. Він страждав лихоманкою та болем у шлунку, адже варив собі їжу в посуді зі ржавого заліза, а їв на паперах чи шматках толу, бо тарілок не було [46, с. 47].

Обвинувачувальний акт не містив доказів проти Дрейфуса, тому йому інкримінували відверто смішні закиди: його звинувачували в гарному знанні іноземних мов, особливо, німецької. Його навіть звинувачували в покірному характері, що було дуже вигідно в шпигунських відносинах з агентами іноземних країн. Не дивлячись на те, що більшість експертів схилилися до думки, що бордеро написав Дрейфус, ніхто не врахував факту, що лист був написаний на «пеллюрі» – папері з жовтуватим відтінком, який нагадував шкіру; таким папером звинувачувальний ніколи не користувався. Доказова база, яка б свідчила про винуватість Дрейфуса, була настільки мізерною, що суддя не прийняв до увагу нічого, окрім злочасного бордеро. Було зазначено,

що в цьому документі містилися дуже секретні дані, але один з документів, що був зафіксований в бордеро (інструкція зі стрільби для польової артилерії) можна було купити навіть у книжковому магазині [46, с. 37-38].

Текст самого «бордеро» доволі очевидно вказував на невинуватість уродженця Мюлуза: бордеро містив фразу «Я відправляюся на маневри», але Дрейфус не був на жодних маневрах та знав, що він буде на них відсутнім. Напис на бордеро – «Каналья Р.» був сфабрикований Юбером Анрі і виправлений на літеру «Д». Адвокат Дрейфуса заявив: «Засудження Дрейфуса – найбільший злочин нашого століття!». Але найгірші події були попереду. На церемонії публічного розжалування Дрейфус сказав: «Солдати, клянуся вам – я невинний! Хай живе Франція! Хай живе армія!». З доломану Дрейфуса зірвали офіцерські нашивки і кинули на землю шматки переломленої над його головою шпаги. На звинувачення в тому, що він – Іуда – Дрейфус відповідав: «Ви не маєте права мене ганьбити... Я – жертва особистої помсти, мене переслідують за те, що я єврей». Наступної ночі засудженого морем відправили в іншу півкулю, на Чортів острів, названий через страшний клімат «безкровною гільйотиною». Повільно минали роки і, здавалося, всі забули про цей жахливий випадок. Але це було не так.

У червні 1895 р. начальником відділу контррозвідки французького Генштабу був призначений полковник Пікар, який віднайшов зв'язок німецького воєнного аташе з іншим французьким офіцером – майором Генштабу Вальсеном-Естергазі. Переконавшись, що автором бордеро був не Дрейфус, а Естергазі, Пікар вказав начальнику Генштабу генералу Буадефру та його заступнику, генералу Гонзу, на необхідність перегляду «справи Дрейфуса». Але Буадефр та Гонз категорично заборонили Пікару займатися подальшим розслідуванням цієї справи. А, наприклад, за лист до уряду «Я звинувачую!», який написав Еміль Золя, уряд вирішив притягнути останнього до суду. Палата депутатів, яку Жорес звинуватив у готовності «здати республіку генералам», спокійно поставилася до цього рішення: Золя був

засуджений до одного року позбавлення волі і, не дочекавшись арешту, поїхав до Англії.

1897 р. увага французької спільноти знову була прикута до цієї справи. Полковник Генштабу Пікар засумнівався у винуватості Дрейфуса ще під час судового засідання. Після вислання капітана Пікар був призначений новим начальником контррозвідки Генштабу. Вивчивши деталі, він дійшов однозначного висновку: Дрейфус – не шпигун! Згодом йому вдалося перехопити листівку німецького посольства, відправлену на ім'я офіцера Генштабу, майора, графа Шарля Марі Фернана Естергазі. Стеження за останнім дозволило зробити однозначний висновок про його зв'язок з іноземною розвідкою. І після того, як Пікар дав знати начальству про те, що справжній винуватець знайдений, полковника Генштабу відправили з експедицією до Північної Африки. Але згодом після цього одна з провідних французьких газет «Фігаро» опублікувала фотографію «бордеро». І кожен, хто знав почерк Естергазі, міг переконатися в тому, що він є справжнім автором цього листа [39, с. 544].

Дійсний винуватець ситуації постав перед судом, але був виправданий, незважаючи на очевидні факти, чим шокував всіх «дрейфусарів» і просто людей, які були небайдужими до цієї справи. А байдужих майже не було. Франція розділилася на табори «дрейфусарів» – прихильників виправдання Дрейфуса та «антидрейфусарів» – апологетів його засудження. У 1898 р. з країни втік Естергазі, остаточно себе дискредитувавши, а рік потому за скандальних обставин помер і президент Франції Фелікс Фор.

Травневі вибори до парламенту в 1898 р., на яких перемогли прибічники «антидрейфусарів», пройшли під знаком антисемітизму. Виступаючи 7 червня 1898 р. в оновленій палаті депутатів, воєнний міністр Кавеньяк повідомив про ті секретні документи, в яких про Дрейфуса «згадувалося в виразах, які не залишали сумнівів в його винуватості». Але через три дні Пікар звернувся з листом до прем'єр-міністра Бріссона. В листі було сказано, що два з цих документів не мають жодного стосунку до Дрейфуса, а третій – підкладений. У

відповідь Пікар був заарештований, але Анрі зізнався, що документи, які компрометували Дрейфуса, написав він. Анрі був заарештований і відправлений до в'язниці Мон-Валерьєн, але невдовзі вчинив у в'язниці самогубство, перерізавши собі горло бритвою. Після цього Естергазі втік до Лондону, де зізнався журналістам, що автором таємного донесення, яке було покладено в основу «справи Дрейфуса», був він. Зв'язок Естергазі з німецьким воєнним аташе підтвердила й німецька сторона[26]. Після його смерті шальки терезів перехилилися на бік «дрейфусарів». Уряд очолив Вальдек-Руссо, який ініціював перегляд справи. «Антидрейфусарів» почали арештовувати, а сам Дрейфус був привезений з Французької Гвіани до міста Ренн, де відбулося повторне засідання. «Антидрейфусари» зробили все, щоб зірвати і цей судовий процес: найманий бандит поранив адвоката Фернанда Лаборі, який захищав інтереси Золя та Дрейфуса. Мужнього єврейського чоловіка знову визнали винним, але в силу пом'якшувальних обставин засудили до розжалування та десятирічної каторги.

Безлад у країні та продажність французького «правосуддя» бачив весь світ. У справу був змушений втрутитися нещодавно обраний президент Франції Еміль Лубе, який помилував Дрейфуса під приводом поганого здоров'я ув'язненого. Повністю Альфред Дрейфус був реабілітований лише у червні 1906 р. [39, с. 546–547]. Згодом він повернувся до родини. Його поновили на службі, виплатили жалування за всі роки ув'язнення, присвоїли всі військові чини, які він «пропустив» і нагородили Орденом Почесного Легіону – однією з найвищих нагород Франції. Він написав автобіографічну книгу про своє життя, яка викликала великий ажітаж та жваво розходилася у продажу. Помер Альфред Дрейфус через двадцять дев'ять років після своєї реабілітації, відновивши своє чесне ім'я і продемонструвавши Франції і світу, що правди можна домогтися за будь-яких обставин, якщо вірити в себе і у вищу справедливість.

«Справа Дрейфуса» стала подразником для французького суспільства, яке було обурене тим політичним режимом, який існував від проголошення Третьої

республіки 4 вересня 1870 р. до кінця XIX ст. Сам факт продажу секретних документів Генерального штабу французької армії, перебіг слідства та обурливий характер продажного судочинства, антисемітська позиція французької преси і значної частини населення країни, яка пережила найбільшу в Європі кількість революцій, викликав шквал невдоволення та прагнення демократичних змін, які б захистили громадян від свавілля влади.

Отже, гучний резонанс у Франції та інших країнах світу щодо необґрунтованого засудження офіцера Генерального штабу французької армії Альфреда Дрейфуса був спричинений, насамперед, розгортанням антисемітизму у світі і, зокрема, у Франції, ознаками етичної деградації у французькій армії, кризою уряду, армії, судової системи, засобів масової інформації Третьої республіки. Але водночас справа набула такого розголосу внаслідок зростання у французькому суспільстві справжнього патріотизму, громадянської свідомості, почуття вищої справедливості і рівності усіх перед законом, Богом та народом. «Справа Дрейфуса» стала каталізатором пробудження і прагнення оновлення французького суспільства в умовах існуючої політичної системи і аморальності, що притаманна була найвпливовішим верствам населення.

РОЗДІЛ 3.

СУТНІСТЬ СУСПІЛЬНОГО ДИСКУРСУ ЩОДО «СПРАВИ ДРЕЙФУСА»

3.1. Боротьба дрейфусарів та антидрейфусарів часів розгляду справи

Французький і не лише французький світ під час розгляду цієї справи розколовся на два ворожих табори: дрейфусари – прихильники Альфреда Дрейфуса та його виправдання й антидрейфусари, які вважали Дрейфуса шпигуном, національним зрадником і вимагали для нього вищої міри покарання. Дрейфусари були шоковані вироком, винесеним щодо французького капітана, адже винуватець був відомим для всіх, навіть для антидрейфусарів і для державної верхівки. Одного разу до кабінету відомого французького письменника Еміля Золя завітав журналіст Бернар Лазар. Без довгих розмов він одразу перейшов до справи і заявив письменнику, що має докази невинуватості Дрейфуса і попросив допомогти досягти справедливості. Так включився в боротьбу за Дрейфуса і Еміль Золя, який з боєм стежив за розвитком справи і не міг мовчати з приводу беззаконня [4].

Він навіть виступив із відкритим листом до президента Франції Фелікса Фора зі словами: «Пане президенте! Яким брудом ліг на ваше ім'я процес Дрейфуса! А виправдання Естергазі – нечуваний ляпас, даний істині та справедливості. Брудний слід від цього плямує на обличчі Франції!». Думки Еміля Золя були надруковані в газеті «Орор». Суд виніс Золя обвинувальний вирок – тюремне ув'язнення на один рік і штраф у 3000 франків. Також письменника позбавили Ордену Почесного Легіону. На знак протесту від свого ордену відмовився і колега Е. Золя Анатоль Франсуа Тібо, більш відомий за псевдонімом Анатоль Франс. До речі, згодом вийшла в світ праця Бернара Лазара: «Судова помилка. Правда про справу Дрейфуса» [23].

Безлад у країні та продажність французького «правосуддя» бачив весь світ. Але Дрейфуса захищали далеко не всі. Навіть відбувалися жваві суперечки між французькими інтелектуалами. Єврейський комерсант та видатний

художник Каміль Піссарро дружив зі своїм колегою Огюстом Ренуаром, який був відвертим антисемітом. І після справи Дрейфуса нерозлучні друзі опинилися по різні боки барикад [46]. Французька акторка Сара Бернар відправилася у 1897 р. у гості до Еміля Золя. Одним з наслідків цього візиту стала суперечка з її дорослим сином [23].

Через цю справу йшли у відставку уряди та розпадалися багаторічні дружні стосунки. Знаменита карикатура з газети «La Figaro» зображувала на одній картинці людей, які сидять за обідом, а на інший – перевернутий стіл та гостей, які тримають одне одного за волосся. Підпис під першим малюнком – «І головне, давайте не будемо говорити про справу Дрейфуса!», а під другим – «Вони про нього поговорили...». Відголоски цієї справи дійшли й до Росії: Антон Чехов, який був поборником захисту Дрейфуса, розсварився зі своїм видавцем Олексієм Суворіним, який дотримувався інших поглядів і зі скандалом перервав з ним будь-яке співробітництво. Також дружина брата Антона Чехова Ольга Германівна питала у письменника його думки стосовно цієї справи, і на це він в одному з листів пише: «Ти питаєш, якої я думки стосовно Золя та його процесу. Я рахуюся перш за все з очевидністю: на боці Золя вся європейська інтелігенція та проти нього все, що є гидке та сумнівне. Справа відбувається приблизно так: уяви, що університетська канцелярія за помилкою виключила одного студента замість іншого, ти починаєш протестувати, а тобі кричать: – «Ви ображаєте науку!», хоча між університетською канцелярією та наукою лише те спільне, що чиновники та професори носять однакові сині фраки; ти клянешся, запевняєш, викриваєш, а тобі кричать: «доказів!» – «Вибачте, говориш ти, підемо до канцелярії та поглянемо там до книг». – «Не можна! Це канцелярська таємниця!..» Ось і крутяться тут. Психологія французького уряду зрозуміла. Як порядна жінка, що зрадила одного разу чоловіку, робить потім низку грубих помилок, стає жертвою шантажу і врешті решт вбиває себе – і все для того, щоб приховати свою першу помилку, так і французький уряд йде тепер напролом, замруживши очі, крутячи ними наліво й направо, лише б не визнати помилку» [52, с. 187].

Чехов не лише слідкував за ходом всіх подій, але й уважно вивчав стенограму судового процесу і дійшов, в результаті аналізу, висновку про невинуватість Дрейфуса. Поведінка реакціонерів здавалася Чехову огидною. Чехов поважав Золя за його сміливу точку зору: «Золя виріс на цілих три аршини. Від його листів точно свіжим вітром повіяло, кожен француз відчув, що, слава Богу, є ще справедливість на світі і що, якщо засудять невинного, є кому заступитися». Суворін перестав бути в очах Чехова письменником, літератором чи видавцем: він проявив себе реакційним політиканом та антисемітом. Не зважаючи на довге співробітництво, Чехов, як ми вже зазначали, розірвав будь-які стосунки з Суворіним. Суворін, прекрасно зрозумівши, що добрим стосункам з Чеховим прийшов кінець, зробив вигляд, що все залишилося, як було. Їх листування продовжувалося й надалі, але від колишніх стосунків не стало й сліду.

В. Єрмілов зазначає, що розрив з Суворіним вже не міг бути для Чехова дуже значною подією; це готувалося поступово. Антон Павлович давно звикав до думки, що не можна відділяти Суворіна від його вкрай консервативної газети. Але, все ж таки, така різкість, ясність ідеологічних оцінок характерна для Чехова цього періоду. Він все більш напружено та хвилююче починає слідкувати за подіями російського політичного життя.

Суворіну Чехов написав листа з Ніци 6 лютого 1898 р. Письменник вказує, що засудження Дрейфуса справило на всіх тяжке, сумне враження. Було помічено, що під час громадянської екзекуції Дрейфус повадився як гарно дисциплінований офіцер. Журналісти, які були присутні на ній, кричали йому: «Замовкни, Іуда!», тобто повадили себе погано і непорядно. Всі повернулися з екзекуції незадоволеними, зі збентеженою совістю [52]. Особливо був незадоволений захисник Дрейфуса Деманж, чесна людина, який ще під час судового розгляду відчував, що за лаштунками відбувається щось недобре, а потім експерти, які, щоб переконати себе, що вони не помилилися, говорили про Дрейфуса лише те, що він винен. Чехов пише, що Золя для нього абсолютно зрозумілий. Золя, на його думку, правий, адже справа письменників

не звинувачувати, не переслідувати, а вступатися навіть за винних, якщо вони вже засуджені та несуть покарання. Як не нервує Золя, а, на думку Чехова, він представляє на суспільному суді французький здоровий глузд, і французи його за це люблять і пишаються цим, хоча і аплодують переважно генералам.

Світлана Половникова в статті «Єврейське питання у листі А.П. Чехова Соломону Крамарьову з фондів Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського» зазначила, що один з останніх біографів Чехова, професор Лондонського університету Дональд Рейфілд, написав книгу «Життя Антона Чехова», яка містить главу «Дрейфусар Антон Чехов». Також Рейфілд опублікував його юнацький лист до Соломона Крамарьова, який зберігається в Чернігівському історичному музеї. На думку англійця, симпатія Чехова до євреїв була приблизно такою ж як і до жінок: він вважав, що єврею не дано перевершити «руську людину», так само як жінці зрівнятися за інтелектом з чоловіком, тому активно виступав за їх рівноправ'я [45, с. 18–21].

Ромен Роллан писав про євреїв: «Хай би вони були навіть сто разів праві, але вони могли викликати огиду до правої справи своїм шаленством, яке до цієї справи привносили». На початку справи Жорж Клемансо та Жак Жорес вважали Дрейфуса абсолютно винуватим у вчиненні злочину, а перший навіть вимагав повісити злочинця. Вони засуджували милосердя та жалісливість юстиції. На їхню думку, саме воєнна каста врятувала багатого капітана від більш суворого покарання. Жорес обурювався тим, що «жалюгідного зрадника залишили в живих», в той час як солдата, який кинув в обличчя капралу гудзик, засудили до смерті за непокору.

Треба відмітити, що Клемансо та Жорес згодом змінили свої думки, зважаючи на перегляд справи і перейшли на бік Дрейфуса, поставивши інтереси людини вище за класові інтереси. На цьому тлі думка Еміля Золя, яка була «дрейфусарською» від початку до кінця, здається подвигом і зразком активної та стійкої політичної позиції.

Серед дрейфусарів та антидрейфусарів було дуже багато відомих, талановитих, більш того – геніальних людей. Єдиним академіком, який

заступився за капітана Дрейфуса був Анатоль Франс. Валентен Луї Жорж Ежен, більш відомий під іменем Марсель Пруст, збирав підписи на захист Дрейфуса та Золя, але в своєму незакінченому романі «Жан Сантей» вважав, що докази стосовно полковника Анрі є сфабрикованими, хоч і зі шляхетною метою, шефом контррозвідки Пікаром, а Естергазі є невинною жертвою, так само як і Дрейфус. Пруст не розірвав стосунків з антидрейфусарами, на відміну від деяких своїх колег, і щиро захоплювався літературним стилем Шарля Моррасса та Альфонса Доде, які до дрейфусарів не належали [30].

У Відні рішуче відстоював невинуватість Дрейфуса відомий американський письменник Марк Твен [24]. Художники-імпресіоністи, в основному, були аполітичними, але цей судовий процес не залишив байдужими навіть їх. Наприклад, Клод Моне відкрито підтримав Еміля Золя. Каміль Піссарро, анархіст та єврей, який тікав у 1895 р. за кордон через звинувачення у тероризмі, теж відкрито підтримував Дрейфуса, чим пожертвував до кінця свого життя багаторічною дружбою зі своїм приятелем Огюстом Ренуаром. Один з «прозрілих» – Жорж Клемансо писав: «У Франції є громадяни! Скільки слабкодушких людей, що тремтіли від варварських погроз армії та церкви, стали тепер сміливими». Цією фразою Клемансо певною мірою описує себе, адже будучи ревним антидрейфусаром, він таки змінив свою точку зору.

Але антидрейфусари теж були активними; своїми жорсткими антисемітськими поглядами були відомі Анрі Рошфор та Едуард Адольф Дрюмон. Серед антидрейфусарів відомих людей було не менше. Жюль Верн вважав, що Дрейфуса варто було розстріляти, а французький поет, есеїст та філософ Поль Валері розділяв свої антисемітські погляди на цю справу разом з Едуардом Адольфом Дрюмоном та Леоном Доде, сином Альфонса Доде. Варто згадати, що на початку процесу Клемансо вимагав для злочинця смертного вироку. Не дуже відставали в своїх вимогах від майбутнього вождя дрейфусарів і соціалісти [37].

Михайло Трофименков схарактеризував цього французького політика та журналіста як «героїчного тенора серед антидрейфусарів, публіциста-

республіканця, який руйнував Третю імперію; комунара, який був засуджений до пожиттєвої каторги на Новій Каледонії, звідки він здійснив втечу» [30, с. 46]. Рошфор писав: «Халатність, тупість і віроломство воєнного міністра, який не давав ходу справі Дрейфуса, зробили його співучасником зрадника» [46, с. 38].

Окрім Огюста Ренуара, художником-антидрейфусаром був і Едгар Дега, який порвав стосунки з друзями-євреями, зокрема з письменником Людовіком Галеві та торговцями живописом, які працювали в картинній галереї «Bernheim-Jeune». А коли Дега зустрічав Каміля Піссарро, то демонстративно переходив на інший бік вулиці. Огюст Ренуар віднадив видавця Тадея Натансона, який просив підписати петицію на знак захисту Еміля Золя і не соромився негарних виразів в бік євреїв. До числа антидрейфусарів належав навіть Поль Сезанн, друг Е. Золя.

Розкол проходив навіть через міцні сім'ї. Сара Бернар товаришувала з Емілем Золя, часто заходила до нього в гості, писала «оптимістичні» листи Дрейфусу, натомість, її син Моріс скандував в залі суду: «Смерть Дрейфусу!», «Смерть Золя!», через що в сім'ї Бернарів відбувалися масштабні сварки. Але один з ідеологів антидрейфусарства, французький письменник Моріс Баррес, незважаючи на переконання, зустрічався з письменницею Анною де Ноай, з якою мав довгий та зворушливий роман. Це не завадило йому зіпсувати стосунки з Емілем Золя, яким він захоплювався. Вони вдвох влаштували вечерю, але заздалегідь домовлялися не обговорювати Дрейфуса та його справу. Антидрейфусар Баррес з іронією називав дрейфусарів «інтелектуалами». В лютому 1898 р., коли справа знову набула свого резонансу, він написав статтю «Протест інтелектуалів», де у зневажливому тоні назвав інтелектуалами вчених та письменників, які підтримували Дрейфуса та Золя. Згодом Ноам Хомський назвав «інтелектуалів» найманцями правлячого класу, продовживши дискредитацію цього терміну [30].

Письменник Людвіг Стомма в книзі «Недооцінені події історії. Книга історичних оман» пише, що зятим противником Дрейфуса був барон П'єр де Кубертен, французький спортивний та суспільний діяч, історик, педагог та

ініціатор організації сучасних Олімпійських ігор. Стомма зазначає, що у Кубертена «завжди були проблеми з визнанням дрейфусів (Напевне, в авторському тексті «дрейфуси» – це євреї, або дрейфусари, що фактично є синонімічним – К.Я.) і, тим паче, чорношкірих, які варті змагатися з представниками білої раси» [28].

Що стосується Золя, то він перед повторним процесом у Ренні вирішив повернутися до Франції і висловився: «Тепер ніщо у світі не втримає мене тут і зайвої години, навіть якби мені пригрозили, що на кордоні мене заарештують, я все одно б повернувся» [51, с. 145]. Т. Мотильова в першій главі книги «Ромен Роллан» пише, що у Ромена Роллана були розбіжності з родиною своєї дружини стосовно справи Дрейфуса. Вона помічає, що на захист Альфреда стала літературна і мистецька європейська еліти: Анатоль Франс, Шарль-Луї Філіпп, Жюль Ренар, Моріс Метерлінк, Еміль Верхарн, Клод Моне, Поль Сіньяк. На захист стала сім'я дружини Роллана Клотильди Бреаль, а Роллан до них не долучився. Він не міг повірити, що вирок був винесений несправедливо і розібратися у всьому цьому бажав самотійно [42].

Т.С. Тайманова була біографом дрейфусара Шарля Пегі – французького письменника, есеїста, редактора, драматурга та публіциста. Вона у праці «Шарль Пегі. Наша юність. Містерія про милосердя Жанни Д'Арк» вказує на те, що Пегі був затятим дрейфусаром, який з пристрасстю брав участь у боротьбі за справедливість та був окрилений можливістю за неї боротися. Шарль Пегі на лавці Белле навіть організував регулярні збори дрейфусарів; це місце збору сучасники називали бастіоном дрейфусарів. Сюди приходили обговорювати та дискутувати на теми політичних новин. У роки дрейфусіади велич Франції Пегі бачив у відстоюванні істини будь-якою ціною, навіть у збиток армії, якщо армія проти справедливості. Мати Пегі завжди пишалася своїм сином аж до того моменту, поки Шарль не став дрейфусаром. Англійський історик Паттерфільд пише: «Справа Дрейфуса була гігантським фіналом нової столітньої війни. З XVIII століття і понині римський католицизм, з одного боку, та прогресивні партії, з іншого, розкололи французьку традицію (єдність

церкви та держави), поступово розширюючи цей розкол на весь континент» [49].

Про справу Дрейфуса відкрито говорили не лише письменники, політики чи історики. У праці «Фізик і громадський діяч Поль Ланжевен» справу Альфреда Дрейфуса побіжно згадує видатний радянський фізик, інженер, засновник та директор Інституту фізичних проблем Петро Леонідович Капиця. Він згадує, що Ланжевен займався політичною діяльністю, а початок його діяльності був пов'язаний зі справою Дрейфуса, «ганебним судовим процесом, який був затіяний групою антисемітів, яких можна охарактеризувати як попередників фашизму». Коли Золя піддавався переслідуванням, то Ланжевен виступив на його захист [16].

Як стверджує Д. Крайнова, «дрейфусарство» перемогло завдяки ідеї «принципового нонконформізму» та «ідеї політичного виступу в обхід офіційних політичних каналів». Серед дрейфусарів були інтелектуали, антиклерикали, старі республіканці помірною та радикального типів, анархісти. Проти перегляду «справи Дрейфуса» боролися націоналісти, вищі воєнні чини, колишні буланжисти, антисеміти, які називали себе «патріотами», клерикали, прості буржуа. Соціалісти розкололися: частина «незалежних» на чолі з Ж. Жоресом активно боролися за Дрейфуса, більшість же, в тому числі й гедисти та бланкісти, зуміли зберегти нейтралітет (хоча Гед одним з перших підтримав вимогу Жореса про перегляд справи). В той же час соціалісти неодноразово підтверджували, що Дрейфус належить до «ворожого капіталістичного класу». Розділилися думки і в німецькій соціал-демократії: якщо Лібкнехт вважав, що партія, яка стане на бік Дрейфуса, обов'язково зазнає поразки, то Август Бебель приєднався до «дрейфусарів» і вважав, що на їхньому боці більшість німецьких соціал-демократів.

Платформою, на якій зійшлися монархісти, клерикали, мілітаристи і шовіністи, був антисемітизм. У 1898 р. суспільний ажіотаж у Франції у зв'язку зі «справою Дрейфуса» досяг найвищого напруження. Натовпи людей, які підтримували обвинувачення проти Дрейфуса, вийшли на вулиці з гаслами:

«Франція для французів!», «Смерть Золя!», «Смерть євреям!», «Хай живе армія!». У Парижі, Нанті, Нансі, Ренні, Бордо, Монпельє, Тулузі, Марселі, Безансоні та інших містах прокотилися єврейські погроми. Антисемітські виступи охопили Алжир. На чолі антидрейфусарів виступили «Ліга французької вітчизни» і відродилася «Ліга патріотів», частина католицького духовенства. Тираж антисемітських листівок 1898 р. досяг 130 млн. примірників [19].

Таким чином, «справа Дрейфуса» розколола суспільство навпіл, ставши індикатором чесності, толерантності, небайдужості до потреб інших людей і проблем власної держави. Зарубіжний «легіон» антидрейфусарів свідчить про загальні тенденції суспільно-політичного процесу кінця XIX – початку XX ст.). Ідеали гуманізму, загальнолюдські цінності захищали інтелектуали і прості люди в усьому світі, на іншому боці були противники цього.

3.2. Дискусії в пресі навколо «справи Дрейфуса»

В юрбі стояв пан із солідною чорною бородою. Громадянська страта Дрейфуса стала переломним моментом у його житті. Цього чоловіка звали Теодор Герцль, який був австрійським драматургом, журналістом, паризьким кореспондентом впливової віденської газети «Neue Freie Presse», в майбутньому – засновник політичного сіонізму. Він говорив, що саме цей момент в житті зробив його сіоністом. Хоча Еліезер Шаргородський, говорячи про статті «Французькі антисеміти» та п'єсу «Нове гетто», створені Герцлем, підкреслює, що автор написав їх ще до справи Дрейфуса[13].

Газета «Neue Freie Presse», де працював Теодор Герцль, стала однією з перших, яка детально висвітлювала справу Дрейфуса. Нагадаємо, що після того, як Пікар дав знати начальству про те, що справжній винуватець знайдений, полковника Генштабу відправили з експедицією до Північної Африки. Але згодом після цього одна з провідних французьких газет «Фігаро» опублікувала фотографію «бордеро». Це був дуже значний імпульс з боку провідного французького видання, який лише підсилив суспільний резонанс

навколо цієї справи, а газета «L'Aurore» опублікувала лист Еміля Золя, який було названо «Я звинувачую» («J'accuse»).

Сучасний історичний журнал «Дилетант» зазначає, що лист Золя викликав значний ажіотаж, а за перші декілька годин після видання було продано двісті з трьохсот тисяч екземплярів спецвипуску газети «L'Aurore» з памфлетом письменника, а вже наступного дня у газетах вийшла петиція на підтримку обвинувачувального листа Золя. Її підписали декілька видних вчених, письменників, поетів та художників, назвавши свою заявку словом «Протест».

Реакційні газети, у тому числі й «Новое время» Суворіна, намагалися зганьбити добре ім'я Еміля Золя. Це видання звинувачувало всіх тих, хто захищав Дрейфуса, в тому що вони підкуплені «єврейським синдикатом».

В огляді за 13 березня 1898 р. «Новое время» пише: «Усередині країни помірковано-республіканський уряд зумів забезпечити спокій і правильний хід політичного життя, впоравшись навіть з таким грізним противником, як агітація у справі Дрейфуса, в якій єврейські капіталісти знайшли підтримку у крайніх радикалів і соціалістів, які уявили, що їм видається засіб скинути міністерство, яке переможно відбивало досі всі їхні напади. У справі Дрейфуса прем'єр-міністр Бріссон ризикував багато в чому, оскільки в його власній партії поміркованих республіканців було чимало – або ті, що знаходяться в відомій залежності від єврейських фінансистів, або ті, кого бентежить втручання в боротьбу із захисниками Дрейфуса і прихильниками пана Еміля Золя» [18].

Через десять днів після цієї статті карна палата касаційного суду виправдала Золя від звинувачень в образі честі французької армії. Журналіст «Нового времени» в номері за 23 березня 1898 р. висловив смуток на газетній шпальті і намагається заспокоїти читача: «Суд суспільного сумління захистив честь французької армії та визнав дифамацію дифамацією. Цей же суд «прикінчив» нахабну єврейську агітацію та зруйнував отруйний план багатомільйонного синдикату. Жоден з противників Золя в пресі, хто вказував на фальшивість його агітації, не бажав і не міг бажати, щоб знаменитий

письменник дійсно познайомився з камерою у в'язниці Сен-Пелажі за свою необережність, самозакоханість і непомірне марнославство» [18].

Кирило Кобрін у статті «Дрейфус, Золя и «Новое время» зазначає, що в цей момент російський газетний антисемітизм переживає ще вегетаріанські часи; «Новое время» навіть не мріє про в'язницю для Золя, більш того, видання навіть вдається до домовленостей та прохань. В номері за 24 березня зазначено: «...доведеться просити Золя та його друзів зжалитися над Францією. Нехай, нарешті, вони залишать цю велику, шляхетну, переможену в 1870 році країну, готуватися в праці, згоді та мирі до тієї дивовижної промислової, художньої та літературної маніфестації 1900 року, яка увінчає новими прикрасами її розкішну корону «королеви націй» [18]. Мова йдеться про Всесвітню виставку в Парижі.

Антон Чехов навіть знущався над байками в «Новом времени» про «єврейські гроші»: «Золя – благородна душа, і я, що належу до синдикату і отримав вже від євреїв 100 франків, у захваті від його пориву». Він писав, що «справа Дрейфуса» «заварилася» на ґрунті антисемітизму, на «ґрунті, від якого тхне бійнею», та натякав на брудну старість Суворіна, протиставляючи їй чисту старість Золя. «Який би не був вирок, – писав Чехов, – Золя, все ж таки, буде відчувати живу радість після суду, його старість буде хорошою, і помре він зі спокійною або хоча б полегшеною совістю». У листі до Суворіна Чехов обурюється брехнею кореспондентів, які спотворюють матеріал про справу Дрейфуса і пише: «Як ніяк, а в цілому «Новое время» викликає жалюгідні враження. Телеграм з Парижу не можна читати без огиди, це не телеграми, а справжня фальсифікація та шахрайство. А статті Іванова, який вихваляє сам себе! А доноси огидного Петербуржця!.. Це не газета, а звіринець, це згряг голодних шакалів, які кусають одне одного за хвості, це чорт знає що» [52].

В другому пункті приміток до листа Суворіну вказано, що цькування Золя на сторінках «Нового часу» почалося з перших виступів у справі Дрейфуса і знаходило свої прояви в різних матеріалах, передруках французької антисемітської преси, «етюдах Old Gentleman'a-Амфітеатрова», «маленькій

хроніці Ляліна» на прізвисько «Петербуржець». Нападкам на Золя присвячено декілька «маленьких листів» Суворіна. В газеті Суворіна відбувався своєрідний розподіл обов'язків: сам видавець писав більш-менш стримано про те, що Золя «помиляється», а Лялін у своїх статтях кидався гучними заявами про те, що Золя «аферист» та «душевнхворий» [52].

Кореспондент газети згодом передає телеграфом: «За словами газети «Галуаз» воєнний суд буде подавати скаргу про образу його Золя та вчинить разом з тим громадянський позов... «ПтіЖурналь» знову вимагає позбавити Золя Ордена Почесного Легіону». Згодом Золя зникає зі сторінок «Нового времени», але в номері за 26 березня 1898 р. з'являється суха, лаконічна примітка: «До справи Дрейфуса та Естергазі. Ось коротке сенсаційне повідомлення «Сьєкль» про стосунки, які нібито існували між майором Естергазі та колишнім німецьким агентом Шварцкоппеном у Парижі...». Після сенсаційного повідомлення від газети «Сьєкль» відбувся новий політичний вибух, новий перегляд справи Дрейфуса, суд над Естергазі та повне виправдання першого в 1906 р.

Особливо активізувалися антидрейфусари: Дрюмон публікував свої антисемітські статті в газеті «Лібр пароль», а Анрі Рошфор – у виданні «Ентранзіжан». Доречі, саме в газеті «Лібр пароль» було надруковане анонімне повідомлення про «зраду французького офіцера-єврея», автором виявився полковник генштабу Дю Паті де Клям [44]. В цій же газеті була надрукована замітка, присвячена арешту Дрейфуса. У цій статті багато фактів було спотворено, тому у читачів від самого початку сформувалося неправильне уявлення про суть «справи»: газета стверджувала, що французький офіцер-єврей вже зізнався у зраді та шпигунстві. Авторство цієї статті серед істориків викликає суперечки, але вчені сходяться в думках, що вона була написана або Дю Паті де Клямом, або майором Другого бюро контррозвідки Анрі [29, с. 471].

Прихильників Золя з часом ставало все більше, а французька преса паплюжила власний уряд, який переслідував письменника. Звісно, більшість газет були «антидрейфусарівськими» і наступного дня після його від'їзду з

країни паризькі журналісти підняли галас. Газетні заголовки великими літерами писали: «Золя втік!». Еміль Золя сформулював в цей час свою думку: «З мене досить, з мене досить, з мене досить! Я виконав свій обов'язок і хочу, щоб мене залишили в спокої... Коли я зроблю все необхідне для того, щоб мої близькі і я сам були настільки щасливі, наскільки ми можемо бути щасливими, світ може впасти, я і голови не поверну. Скажіть собі, що я повернуся тільки тоді, коли у Франції буде правосуддя, а останні події доводять, що до цього ще далеко. Я вважаю, що моя роль у суспільстві закінчена» [51, с. 140].

З англійських газет Золя дізнався, що полковника Анрі звинуватили у виготовленні фальшивих документів, а сам Анрі, як ми вже зазначали, перерізав собі горло бритвою у в'язниці Мон-Валер'єн. Анрі Рошфор помітив, що військовий вчинив самогубство через патріотизм, щоб не показувати справжні документи, які могли б поставити під загрозу безпеку Франції. А Моррас в газеті «La Gazette de France» змальовує Анрі як мученика, який постраждав за праве діло. «Права» газета «La Libre Parole» («Вільне слово») писала: «Перегляд справи – це війна. До цієї війни ми не готові. Так, це буде війна. І розгром. Цього і домагаються, на це і сподіваються євреї» [51, с. 142].

Перед повторним процесом у Ренні, Золя вирішив повернутися до Франції і говорив: «Тепер ніщо у світі не втримає мене тут і зайвої години, навіть якби мені пригрозили, що на кордоні мене заарештують, я все одно б повернувся», а після процесу в газеті «L'Aurore» надрукував статтю під назвою «П'ятий акт», де висловив наступне: «Нам показали найдавніше з'єднання замахів на істину і справедливість. Банда свідків, яка правила судовим розглядом, щовечора сходилася, щоб обговорити завтрашню брудну пастку, виступаючи з брехливими обвинувальними промовами замість прокурора, залякуючи і ображаючи тих, хто насмілювався їм суперечити, нав'язуючи себе завдяки своїм знанням... Безглузді прокурори, що переходять всі межі дурості... Я в жаху. Це той священний жах, що охоплює людину, яка бачить, як вчиняється неможливе, річки течуть назад, земля безладно обертається під

сонцем». Адвокат Лаборі в той же день зауважив: «Все це скінчиться яким-небудь помилуванням і амністією» [51, с. 142].

Журнал «Дводенні зошити», ініціатором створення якого був Шарль Пегі, був просякнутий дрейфусарівським духом; багато статей, які були надруковані в ньому, були присвячені справі Дрейфуса. Протягом перших п'яти років існування журналу з'являються такі матеріали як: «Лист Провінціала», весь 5-й Зошит 1-ї серії, де відтворені відповіді соціалістів на питання Міжнародного референдуму, який був розпочатий у журналі «Петіт Репюблік» у серпні 1899 р. стосовно справи Дрейфуса.

Є відгомін справи Дрейфуса і в 5-му Зошиті 3-ї серії, який присвячений єврейському питанню; 17-й, 18-й та 20-й Зошити 4-й серії відтворюють тексти та документи за даною справою. Дослідник творчості Пегі Франтішек Лехтер провів аналіз Зошитів під назвою «Вірність принципам дрейфусизму». Зошити дійсно стали вірними принципам дрейфусизму до кінця.

Більшість авторів цього журналу була дрейфусарами, Пегі потребував їхньої підтримки та не залишався в боргу. Ромен Роллан зазначає: «Люди сьогоднішнього дня часто судять про письменників, які брали участь у Зошитах, за тим впливом, який ці письменники набули у світі після сорока років боротьби... Нині майже ніхто не пам'ятає про те, що наш внесок в той час, коли Зошити виникли, був мізерний. Ніхто з нас ще не був відомим, ніхто не користувався впливом...» Серед цих авторів варто перелічити такі постаті, як: брати Жером і Жан Таро, Еміль Мослі, Рене Саломе, Даніель Галеві, Жорж Сорель і т.д. Брати Таро удостоїлися Гонкурівської премії за роман «Дінглі», який був опублікований в цьому журналі, а Еміль Мослі – за серію статей про Лотарингію. У 1899 р. у статті «Справа Дрейфуса та криза соціалістичної партії», яка була надрукована в «Ревю Бланш» від 15.09.1899 р., Пегі пише: «Вона [«справа Дрейфуса» – К.Я.] носить релігійний характер у достойному сенсі слова». Французька дослідниця творчості Пегі Франсуаза Жербо не без підстав вважає, що він сприймав справу Дрейфуса як «секуляризований міф про Христа» [49].

Варто зауважити, що, незважаючи на Фашодську кризу, англійське видання «Вестмінстер газет» 26 жовтня 1898 р. заявило, що французи настільки переймалися політичними справами всередині країни (в тому числі й справою Дрейфуса), що не думали про зіткнення з Англією, адже політичні події призвели до урядової кризи у Франції [44]. Французька преса майже в цей же час зазначала (з різницею у півтори тижні), що в столиці – військова змова, яка мала на меті повалити уряд, покласти кінець цькуванню армії та запобігти перегляду «справи Дрейфуса». А за рік до цього, у 1897 р., газети навпаки заговорили про необхідність перегляду «справи Дрейфуса». Активну роль у цій кампанії відіграли Ж. Клемансо, Ф. Пресансе, І. Гюйо та Ж. Рейнак. Змовники, як повідомляли газети, повинні були використати в якості військової сили війська, надіслані для придушення страйку. Виступ планувався на 15 жовтня, але уряд не був попереджений і готувався до придушення змовників. У змову, повідомляла преса дрейфусарів, було втягнуто майже весь Генеральний штаб. 16 жовтня всі соціалістичні групи Франції приймають звернення, у якому йдеться про те, що соціалістична партія «розраховує на весь пролетаріат для захисту республіки. Вона не дозволить мілітаристським змовникам зазіхнути на волю республіканців. З цією метою вона створює постійний комітет пильності, який представляв всі організовані соціалістичні сили».

Преса кінця XIX – початку XX ст. вже була серйозною зброєю в руках політиків і громадських діячів. Будь-який конфлікт, будь-яка війна всередині суспільства з парламентів впевнено переходила на шпальти газет і журналів, оскільки на той час кількість освічених, читаючих людей зростає в рази. Це дозволило, по-перше, всебічно висвітлювати перебіг «справи Дрейфуса», а по-друге, формувати суспільну думку, яка, в свою чергу, впливала на прийняття доленосних рішень на державному рівні. Розмежування небайдужих людей на прихильників та противників Дрейфуса спричинило появу нових періодичних видань, ідентифікувало ідеологію вже відомих і популярних людей, змінило контингенти передплатників і значною мірою політизувало засоби масової інформації, журналістику, мистецтво та широкі верстви населення різних країн.

Таким чином, сутність суспільного дискурсу навколо «справи Дрейфуса» полягала у засудженні чи виправданні не стільки Альфреда Дрейфуса, скільки французького уряду, армії, суду, преси, антисемітизму. Ця дискусія тривала на всіх рівнях, зачепила політиків, митців, науковців, пролетаріїв тощо. Методи відстоювання власної позиції обумовлювалися або інтелігентністю або агресивністю, впевненістю та сумнівами і характеризувалися надзвичайною різноманітністю: від інтелектуальної перепалки на сторінках преси до банальної бійки і образ.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження суспільного дискурсу щодо «справи Дрейфуса», ми дійшли наступних висновків.

Джерельна база роботи з огляду на специфіку об'єкту та предмету дослідження представлена значним масивом джерел, типо-видова різноманітність яких дозволяє успішно дослідити основні аспекти проблеми і досягти поставленої мети, спираючись на логічно аргументовані висновки.

Аналіз наукової літератури дає можливість стверджувати, що зазначена проблема до сьогодні залишається актуальною, оскільки недостатньо вивчена як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. Мають місце певні лакуни, замовчування, суб'єктивно-емоційні оцінки, політична заангажованість та переключення, спричинені саме вибірковістю використаних джерел. Найбільший історіографічний доробок належить французьким та російським історикам, що пояснюється найбільшим розмахом протистояння захисників та критиків Альфреда Дрейфуса саме в цих країнах. Слід зазначити, що більшість їхніх праць висвітлюють здебільшого перебіг «справи Дрейфуса» в цілому і зосереджують увагу на певних аспектах зазначеної проблеми: громадянська позиція окремих дрейфусарів та антидрейфусарів, участь у дискусії конкретних періодичних видань, епізоди розгортання суспільного протистояння в різних країнах тощо.

Серед основних причин масштабності суспільного дискурсу навколо «справи Дрейфуса» слід назвати особистість самого Альфреда Дрейфуса. Він був ельзасцем та єдиним офіцером-євреєм у Генштабі. Цей фактор був дуже важливим, оскільки у Франції за попередні періоди історії простежуються ознаки антисемітської політики; також Франція втратила на користь німців Ельзас та Лотарингію в результаті програшу у франко-пруській війні, що негативним чином вплинуло на потужність цієї європейської країни. Дрейфус був людиною, яка намагалася будувати велику кар'єру: спочатку ідеальним учнем, згодом людиною, що прекрасно справлялася зі своїми обов'язками, люблячим і коханим чоловіком, сином, батьком, а отже цілком щасливим,

успішним чоловіком з непохитною моральною репутацією. Дрейфус був дуже вимогливим до себе та до інших, і через педантичність та прагматизм його зневажали в офіцерському середовищі, а багатство та професіоналізм були предметом заздрощів та насмішок. Саме тому він став головним підозрюваним у справі передачі секретних документів з Генерального штабу французької армії німецькій розвідці, саме тому був настільки чисельним табір його недоброзичливців.

Перебіг «справи Дрейфуса» відбувався в умовах підвищеної уваги громадськості у Франції та за кордоном, що визначило специфіку протікання слідства та судового розгляду. Публічність, бажання політиків, журналістів, творчої інтелігенції та пересічних громадян з протилежними поглядами вплинути на кінцевий результат справи та долю Дрейфуса, Естеразі та багатьох впливових людей, втягнутих у конфлікт, обумовило затяжний характер слідства, фальсифікацію низки доказів, незаконні вироки, рішення про перегляд справи та врешті-решт остаточне виправдання.

Важливим фактором успіху захисників Дрейфуса можна вважати швидке розгортання протистояння та його надзвичайну бурхливість та пристрасність. Одразу після арешту Дрейфуса французька суспільна думка розкололася на дві течії: «дрейфусарів» та «антидрейфусарів». Коли інформація про ганебний випадок зради потрапила до сфери суспільного обговорення, держава почала поширювати офіційну версію подій, згідно з якою саме Дрейфус був зрадником, шпигуном, людиною, яку треба обов'язково знищити, а Фелікс Фор – ідеальним президентом. Тому більшість французів на початковому етапі розгляду цієї справи були антидрейфусарами. Але після виступів Еміля Золя, Анатолія Франса та інших авторитетних інтелектуалів на захист невинуватого повстала значна частина суспільства. Боротьба за справедливість перекинулася в інші країни, де небайдужі до «справи Дрейфуса» публічно висловлювали свою громадянську позицію, як і їхні опоненти. Саме швидке реагування суспільства та консолідація різних сторін конфлікту спричинили гучний резонанс, що не дозволило замовчати процес і засудити невинну людину.

Найбільший вплив на результат «справи Дрейфуса» мала світова журналістика, основною зброєю якої на той час стала періодична преса. На межі XIX – XX ст. завдяки науково-технічному прогресу, який зробив газети і журнали доступними, привабливими і цікавими для читачів, та прийняттю закону про загальну обов'язкову безкоштовну початкову освіту, а отже і підвищення загального рівня освіченості в європейських країнах, преса стає основним джерелом інформації, улюбленою інтелектуальною розвагою, приємною складовою відпочинку і нового модного стилю життя в цілому. Крім того, обговорення публікацій сприяло підвищенню комунікабельності громадян і консолідації їх відносно тих чи інших подій, висвітлених на шпальтах періодики. Саме завдяки пресі на широкий загальний виплескуються деякі деталі «справи Дрейфуса», добуті кореспондентами, сигналізується про підтримку Дрейфуса чи навпаки певних осіб і категорій населення, іншими словами в газетах і журналах проводилося своє особливе, журналістське розслідування.

Отже, «справа Дрейфуса», яка стала проявом серйозних кризових явищ у державі та суспільстві, зокрема продажності, розпусності, корумпованості, некомпетентності, непопулярності армії, уряду, судів і преси, свідчила про слабкість державних інститутів у Франції, конформізм суспільства, прогнилість усіх державних сфер і неспроможність протистояти викликам часу. Проте суспільний дискурс навколо справи показав потенціал, нові тенденції всередині суспільства не тільки Франції, але й інших країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Анатоль Франс. Островпингвинов. URL: http://ocr.krossw.ru/html/frans/frans-ostrov-ls_1.htm (дата звернення: 26.10. 2022)
2. Анатоль Франс. Современная история. Краткое содержание тетралогии. URL: https://briefly.ru/frans/sovremennaja_istorija/ (дата звернення: 25. 08. 2023)
3. Андреев Л. Большой шлем. URL: https://briefly.ru/andreev/bolshoi_shlem/ (дата звернення: 07.09. 2023)
4. Бернацкий А.С. Загадки и странности великих. М. АСТ: Зебра Е, 2008. 352 с.
5. Бродский И. История XX века. URL: http://lib.ru/BRODSKIJ/history-xx.txt_with-big-pictures.html (дата звернення: 18.01.2023)
6. Бруштейн А.Я. Весна. URL: http://lib.ru/PROZA/BRUSHTEJN/drg3.txt_with-big-pictures.html (дата звернення: 10. 12. 2022)
7. Голубовский А. Объекты шпионажа. *Вокруг света*. 2004. № 11.
8. Грин Г. Человеческий фактор. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=986> (дата звернення: 07. 09. 2023)
9. «Дилетант. Исторический журнал для всех». URL: <http://diletant.media/articles/25398255/> (дата звернення: 18.01. 2023)
10. Довлатов С. Соглядатай. URL: <http://www.sergeidovlatov.com/books/soglyad.html> (дата звернення: 25.03. 2023)
11. Дюрренматт Фридрих. Авария. URL: <https://briefly.ru/djurrenmatt/avarija/> (дата звернення 15.01. 2023)
12. Дрейфус А. Пять лет моей жизни. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01003704270> (дата звернення: 10. 12. 2022)
13. «Еврейское слово». 2006. №13. с. 10.
14. Евтушенко Евгений. Бабий Яр. URL: <http://militera.lib.ru/poetry/russian/evtushenko/01.html> (дата звернення: 12.02.2023)

15. Ионкис Г. Мне кажется, что Дрейфус – это я. URL: <http://kontinentusa.com/mne-kazhetsya-что-drejfus-eto-ya/> (дата звернення: 24. 09. 2023)
16. Капица П.Л. Физик и общественны й деятель Поль Ланжевен. М. Наука. 1973. С. 572.
17. Клод Изнер. Три стильных детектива. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=mjv2AwAAQBAJ&pg=PT573&lpg=PT573&dq=%E4%E5%EB%EE+%E4%F0%E5%E9%F4%F3%F1%E0+%E2+%EF%F0%E5%F1%F1%E5&source=bl&ots=p6jalOVbQu&sig=6dOdjQFw5QwpvKEtlPKfBzIxxhDM&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjQ6-WG9OXaAhUiMuwKHWuKB8Y4ChDoAQhXMAk#v=onepage&q=дело%20дрейфуса%20в%20прессе&f=false> (дата звернення: 01. 12. 2022)
18. Кобрин К. Дрейфус, Золя и «Новое время». Из истории европейского антисемитизма. URL: <https://lechaim.ru/ARHIV/193/kobrin.htm> (дата звернення: 18.03. 2023)
19. Крайнова Д.Е. Дело Дрейфуса // Новая и Новейшая история. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/DREIFUS.HTM> (дата звернення: 18. 03. 2023)
20. Марсель Пруст. У Германтов. URL: https://briefly.ru/prust/u_germantov/ (дата звернення: 18.03. 2023)
21. Мельес Ж. «Справа Дрейфуса». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=W8tWLI09Gnk> (дата звернення: 10.12.2022)
22. Молодяков В. Рождение действия из «дела Дрейфуса»: Шарль Моррас и создание «Actionfranqaise» URL: <http://gefter.ru/archive/19315> (дата звернення: 02.02. 2023)
23. Мусский И.А. 100 великих актёров. М. Вече. 2006. 430 с.
24. Озик С. Вена Марка Твена. Некоторые предварительные размышления о природе факсимиле. URL: <https://lechaim.ru/ARHIV/234/ozik.htm> (дата звернення: 25. 10. 2022)

25. Радзиховский Л. Родина равноправия и антисемитизма. URL: <https://lechaim.ru/ARHIV/183/radz.htm> (дата звернення: 15. 08. 2022)
26. Райхель Ю. Первое дело правозащитников. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/pervoe-delo-pravozashchitnikov> (дата звернення: 30. 11. 2022)
27. Рейфилд Д. Жизнь Антона Чехова. М. 2008. С. 531.
28. Стомма Л. Недооценённые события истории. Книга исторических заблуждений. URL: <http://www.flibusta.is/b/396654/read> (дата звернення: 24. 09. 2022)
29. Скляренко В.М., Сядро В.В., Очкурова О.Ю. Громкое дело капитана Дрейфуса// 50 знаменитых загадок истории XVIII–XIX века. Харків. Фоліо. 2013. С. 476.
30. Трофименков М. Граждане и обвинители. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1944234> (дата звернення: 04. 08. 2022)
31. Харрис Р. Офицер и шпион. URL: <https://www.litres.ru/robert-harris/oficer-i-shpion/chitat-onlayn/> (дата звернення: 18. 10. 2022)
32. Шолом-Алейхем Т. Дрейфус в Касриловке. URL: https://wiki.briefly.ru/Дрейфус_в_Касриловке (дата звернення: 25.03. 2023)
33. Шейнин О. К делу Дрейфуса. URL: <https://isralove.org/load/2-1-0-1131> (дата звернення: 01.12. 2022)
34. Эйдельман Д. Дело Дрейфуса – презентация качественно иного антисемитизма. URL: <https://davidaidelman.livejournal.com/422227.html> (дата звернення: 14. 07. 2022)
35. Эко У. Картонки Минервы. Заметки на спичечных коробках. URL: http://socioline.ru/files/5/52/eko-kartunki_minervy.pdf (дата звернення: 08. 12. 2022)
36. Эко У. Пражское кладбище. URL: <http://www.library.fa.ru/files/Eko-Prazhskoe-kladbische.pdf> (дата звернення: 08. 12. 2022)

Література

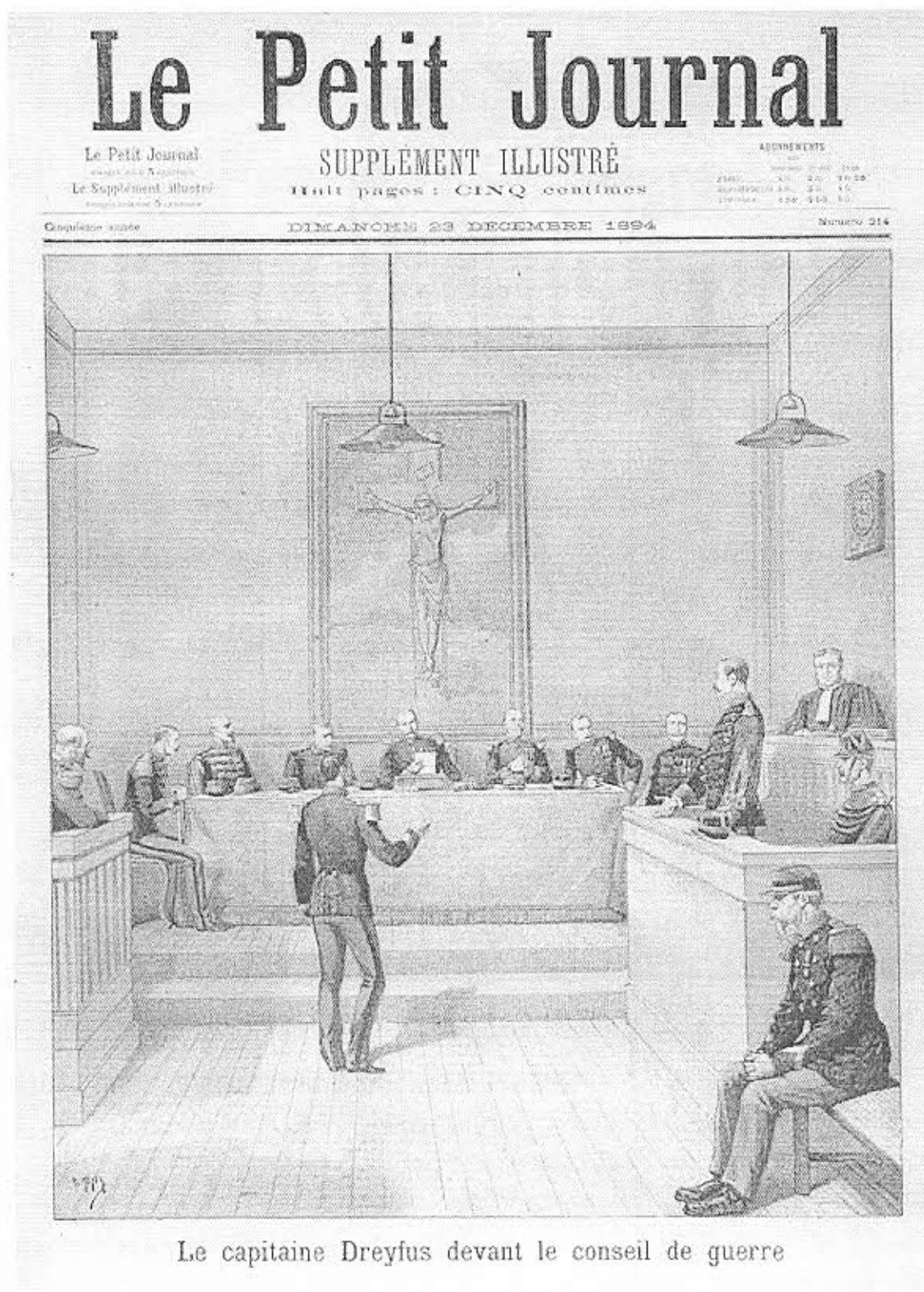
37. Алданов М.О. Полковник Пикар и дело Дрейфуса. Париж. 1937. URL: <http://readli.net/polkovnik-pikar-i-delo-dreyfusa/> (дата звернення: 15. 12. 2022)
38. Арендт Х. Скрытая традиция. М. Текст. 2008. 227 с.
39. Григорьев Л. Г. Всемирная история // Дело Дрейфуса. М. Аванта+. 2006. С. 544–547
40. Д'Эстен Анри Жискар. От Эстергази к Дрейфусу. URL: http://elib.org.ua/history/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1459850385&archive=&start_from=&ucat=&s...amp;ucat=7 (дата звернення: 15. 12. 2022)
41. Ермилов В. XVIII. Дело Дрейфуса. URL: <http://www.apchekhov.ru/books/item/f00/s00/z0000003/st028.shtml> (дата звернення: 02. 12. 2022)
42. Мотылёва Т.Л. Ромен Роллан. URL: <http://20v-euro-lit.niv.ru/20v-euro-lit/motyleva-romen-rollan/glava-i-nachalo-stranica-4.htm> (дата звернення: 09. 10. 2022)
43. Нейман А. «Еврейское слово: колонки». М. АСТ. 2018. 512 с.
44. Плюта Н.В. Справа Дрейфуса та суспільно-політична реакція у Франції. URL: http://www.rusnauka.com/3_ANR_2014/Istoria/2_156569.doc.htm (дата звернення: 01. 10. 2022)
45. Половникова С. Еврейский вопрос в письме А.П.Чехова Соломону Крамареву из фондов Черниговского исторического музея имени В.В.Тарновского // Евреи Левобережной Украины. История и культура: Материалы V-го Международного научного семинара. Чернигов. Издавец Лозовий В.М. 2010. С.18–21.
46. Прайсман Л.Г. Дело Дрейфуса. Иерусалим. Кахоль-Лаван. 1987. 147 с.
47. Резников А. Клады Иерусалима. Иерусалим. Лира. 2001. С. 138–140.
48. Роуан Р. Нариси секретної служби. З історії розвідки. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1012527> (дата звернення: 13. 10. 2022)

49. Тайманова Т.С. Шарль Пегги. Наша юность. Мистерия о милосердии Жанны Д'Арк. URL: <http://litresp.ru/chitat/ru/П/pegi-sharlj/sharlj-pegi-nasha-yunostj-misteriya-o-miloserdii-zhanni-d-ark/2> (дата звернення: 21. 06. 2022)
50. Такман Б. Августовские пушки. М. Астрель. 1982. С. 576.
51. Труайя А. Эмиль Золя. Москва. Эксмо. 2005. С. 145.
52. Чехов А.П. Письмо Суворину А.С., 6(18) февраля 1898 г. Ницца//Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т./АН СССР. Ин-т мировой лит.им. А.М.Горького. – М: Наука, 1974 – 1983.

ДОДАТКИ

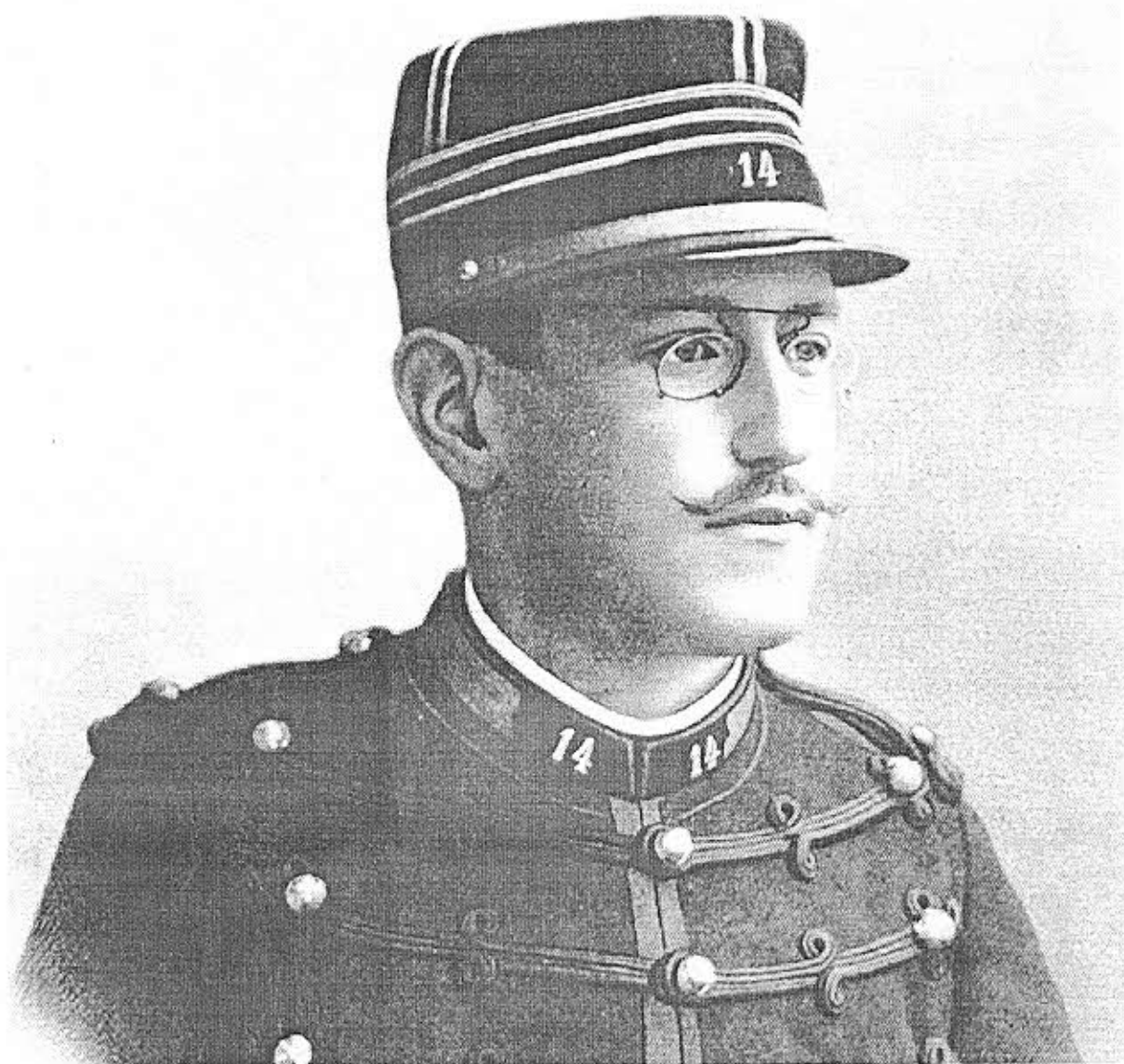
Додаток А

Обкладинка газети «La Petit Journal»

URL: <http://diletant.media/articles/25398255/>

Додаток Б.

Світлина, на якій зображений Альфред Дрейфус

URL: <http://diletant.media/articles/25398255/>

Додаток В.

Карикатура Каранд'Аша «Сімейна вечеря»

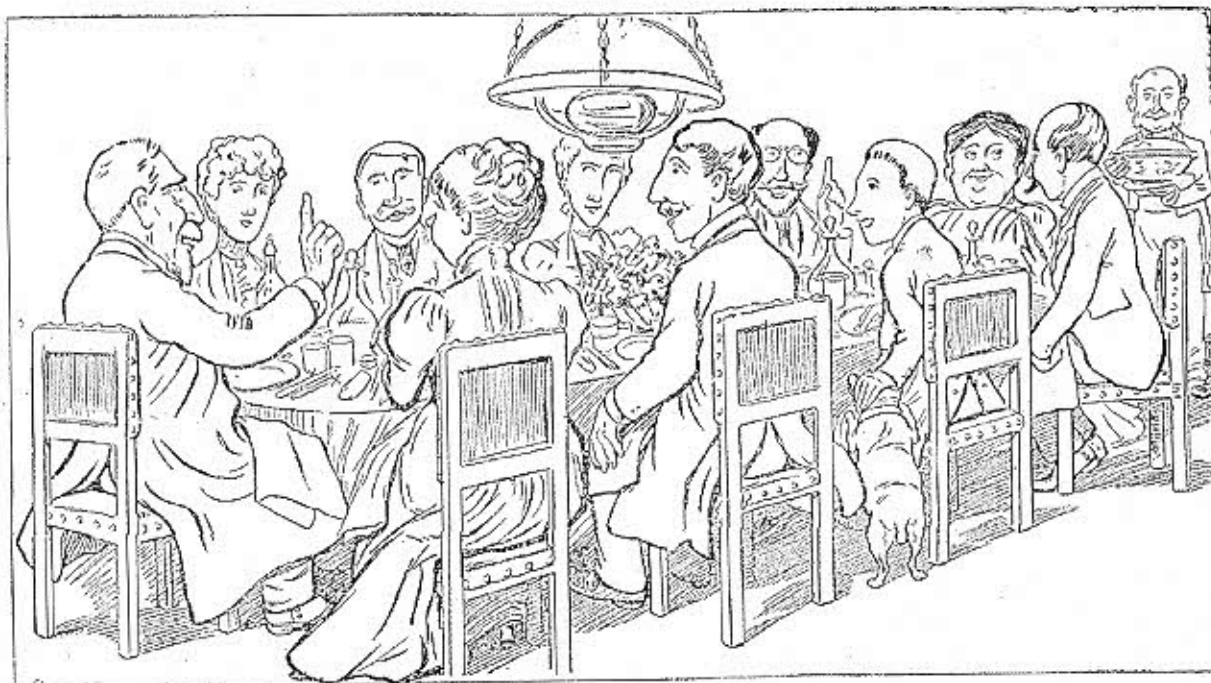
LE FIGARO — LUNDI 14 FÉVRIER 1893

3

UN DINER EN FAMILLE

(PARIS, CE 13 FÉVRIER 1893.)

PAR CARAN D'ACHE

— Surtout ne parlez pas de l'Alsace dévastée!

... ils se sont parlés.

C. A.

URL: <http://diletant.media/articles/25398255/>

Лист Еміля Золя «J'accuse» («Я звинувачую») (part 1)

Ernest Vaughan
L'ÉCLAIR
10, rue de Valenciennes, 10
Paris

Cinq Centimes

Jeudi 12 Janvier 1904

L'AURORE

Littéraire. Artistique. Sociale

J'ACCUSE...!
LETTRE AU PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE
Par ÉMILE ZOLA

LETTRE
A M. FÉLIX FAURE
Président de la République

Monsieur le Président,

Me permettez-vous, dans ce grand
déploiement de force, de vous adresser
un mot, de vous adresser un mot, de
vous adresser un mot, de vous adresser
un mot, de vous adresser un mot...

En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

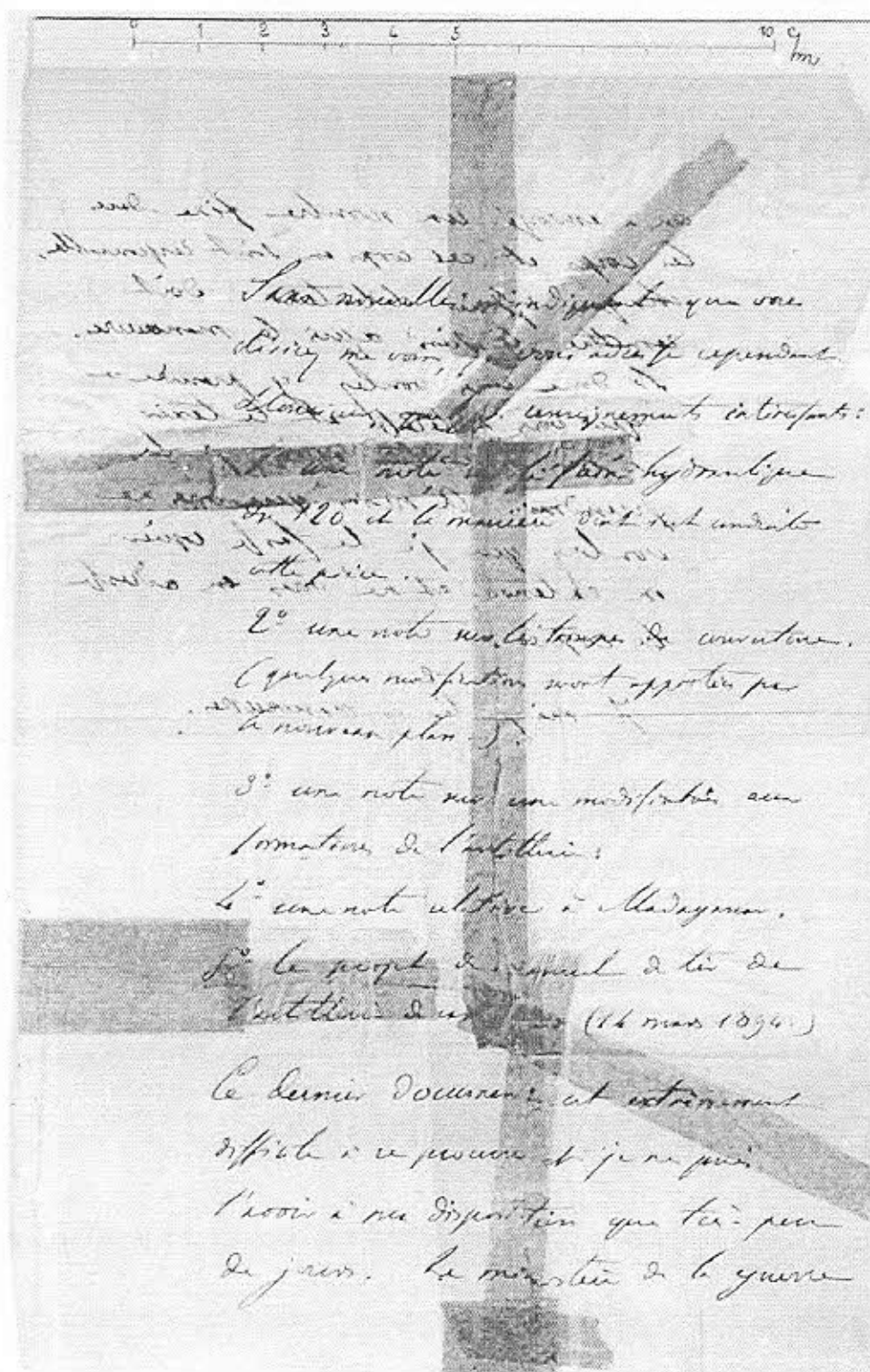
En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

En ce jour de gloire, de ce jour de
gloire, de ce jour de gloire, de ce jour
de gloire, de ce jour de gloire, de ce
jour de gloire, de ce jour de gloire...

Додаток Д.

Бордеро

URL: <http://diletant.media/articles/25398255/>

Додаток Е.

Перша шпальта газети «La Petite Gironde»

La Petite Gironde

Supplément Illustré

HUIT Pages : CINQ centimes.

ABONNEMENTS

Paris, Lyon, Bordeaux... 3 F. 50

Province... 2 F. 50

ANNONCES

Pour 5 lignes, colonne 1

A Bordeaux, rue de Choiseul, 2

A Paris, rue de Richelieu, 101

2e Année. N° 39. Dimanche 24 septembre 1899. ADMINISTRATION : 8, rue de Choiseul, BORDEAUX. Paraît chaque semaine.

Lecture du jugement au capitaine Dreyfus devant la garde assemblée

Додаток Є

Ілюстрація з газети «Le Petite Journal»

Le Petit Journal

Le Petit Journal
fondé en 1863
Le Supplément illustré
paraît tous les 5 jours

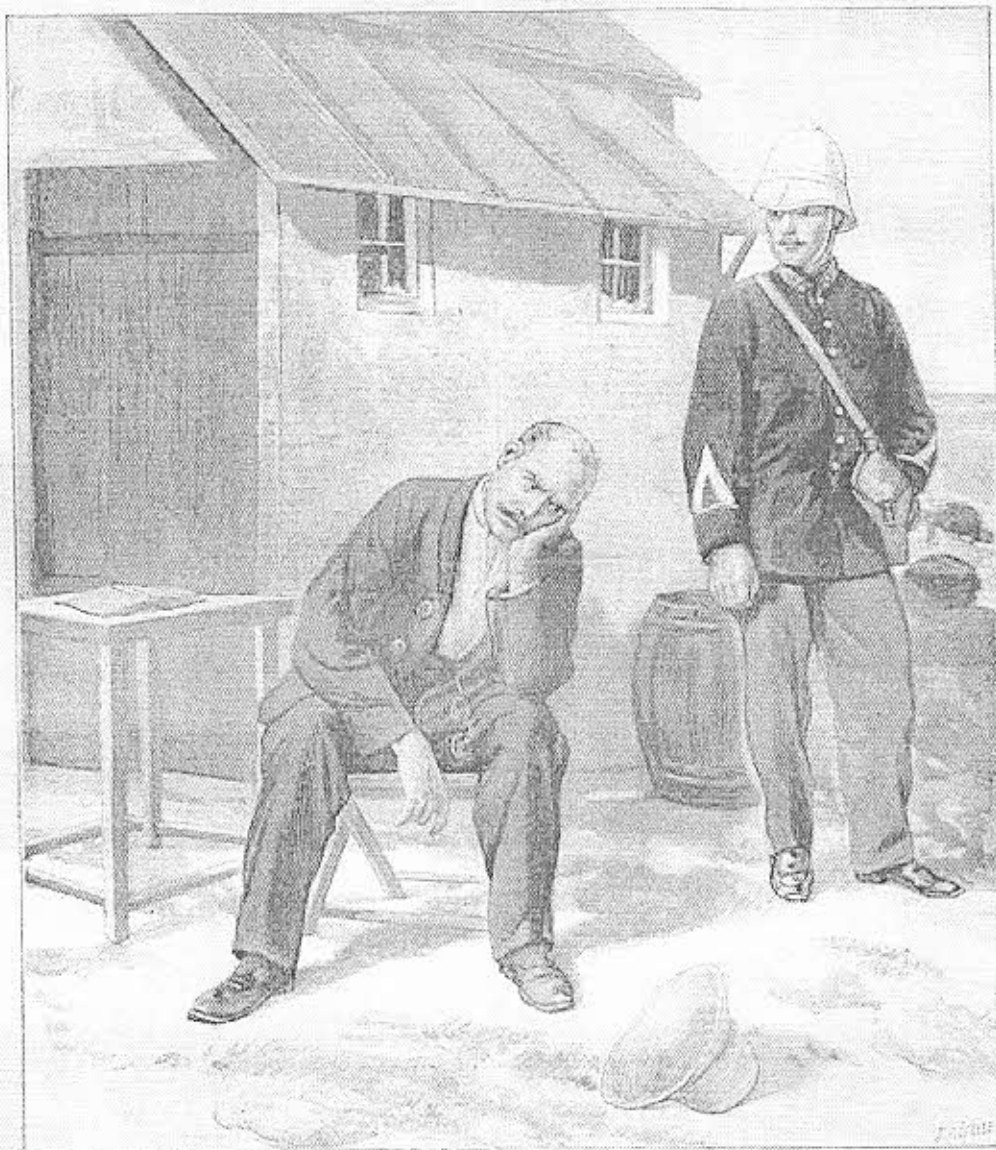
SUPPLÉMENT ILLUSTRÉ
Huit pages : CINQ centimes

ABONNEMENTS
Paris 1 an 10 fr.
6 mois 5 fr.
Etranger 1 an 12 fr.
6 mois 7 fr.

Septième année

DIMANCHE 27 SEPTEMBRE 1898

N° 200

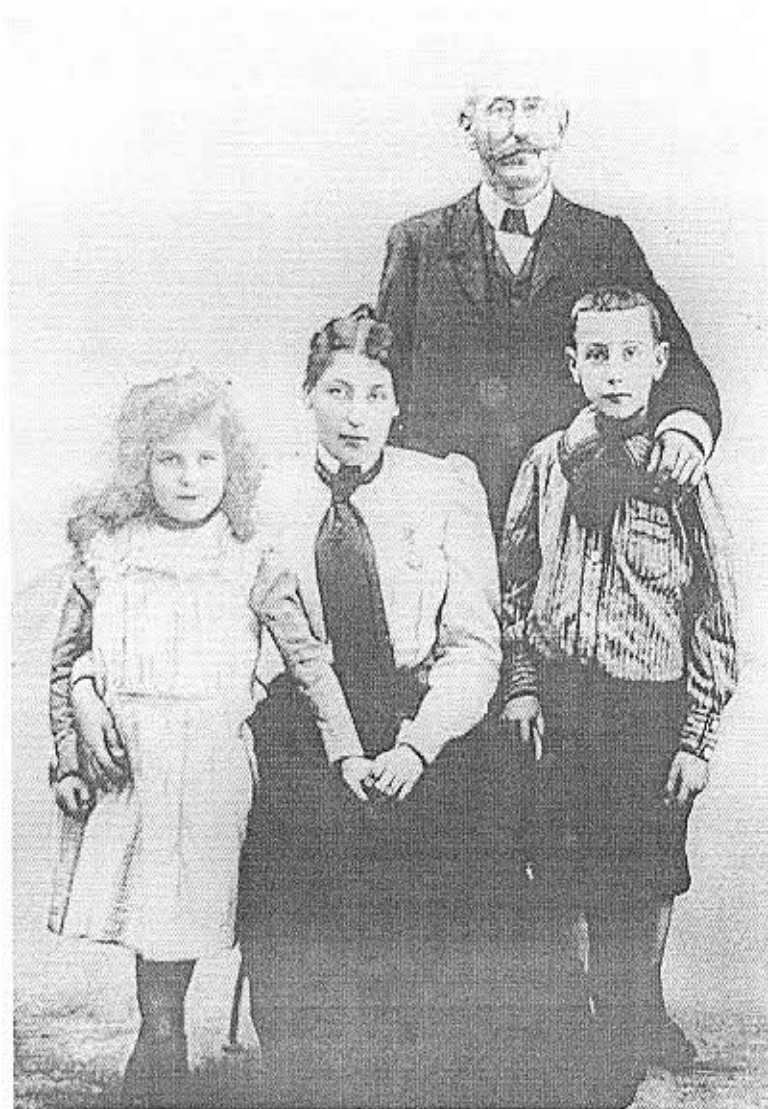

Dreyfus à l'Île du Diable

URL: <http://diletant.media/articles/25398255/>

Додаток Ж.

Альфред Дрейфус з родиною

URL:<http://diletant.media/articles/25398255/>

Додаток 3.

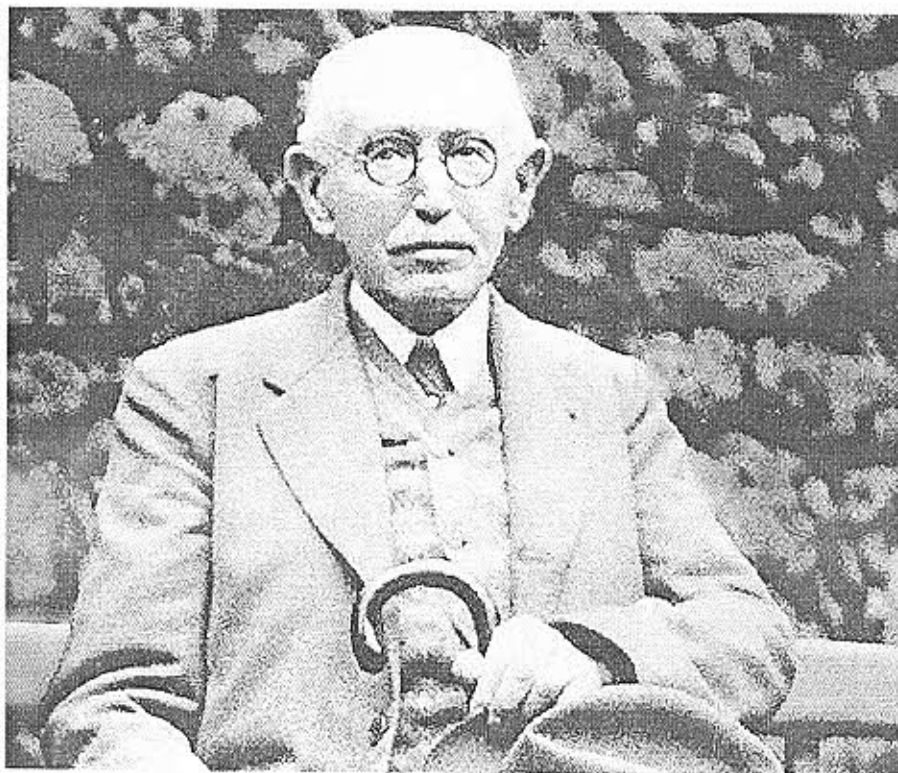
Альфред Дрейфус

URL:<http://die-auswaertige-presse.de/2006/05/>

Додаток И.

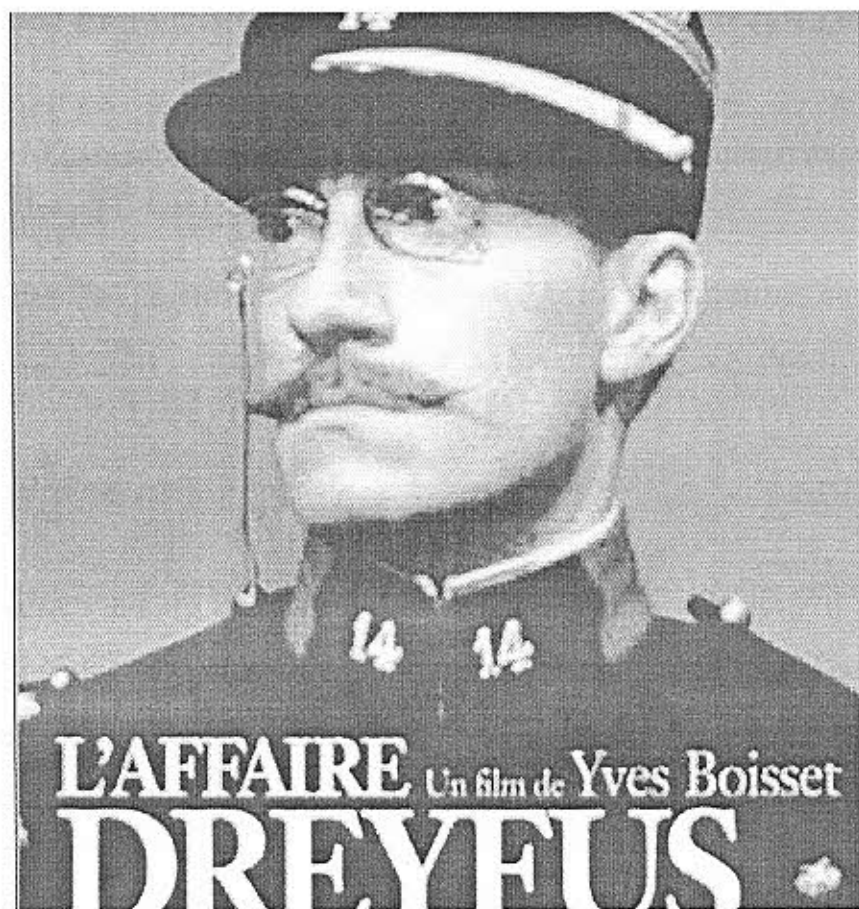
Остання прижиттєва фотографія Дрейфуса (1935 р.)

URL:<https://regnum.ru/pictures/2220970/16.html>

Додаток І.

Пьер Ардіті в головній ролі фільму «Справа Дрейфуса» (1995 р.)

URL: <http://kin4ik.online/movie-id332173-delo-dreifusa-l-affaire-dreyfus>

МЕТОДИЧНИЙ ДОДАТОК ПЛАН-КОНСПЕКТ СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

Тема: «Справа Дрейфуса як прояв антисемітизму»

Мета: полягає в комплексному аналізі та висвітленні процесу «справи Дрейфуса» як історичного явища кінця XIX– початку XX століття.

Цілі:

Навчальні: комплексно вивчити «справу Дрейфуса», дослідити антисемітизм на території тогочасної Франції, проаналізувати події, які сприяли розколу французького суспільства ще до «справи Дрейфуса» (франко-пруська війна, буланжизм, панамська афера), дослідити найважливіші віхи життя Альфреда Дрейфуса.

Розвиваючі: розвивати уміння застосовувати загальнонаукові методи – аналітичний, синтетичний, логічний та спеціально-наукові теоретичні методи роботи з історичним матеріалом, зокрема проблемно-хронологічний, біографічний та історико-порівняльний.

Виховна: сприяти формуванню власної точки зору з приводу «справи Дрейфуса», зосередити увагу на тому, що антисемітизм та інші прояви нетолерантності – ознака слабкості будь-якої держави.

План семінарського заняття:

1. Альфред Дрейфус та «справа Дрейфуса» як явище в історії Франції.
2. Дискусії навколо справи Дрейфуса.

Обладнання: таблиці, світлини, документальні джерела.

Дати визначення термінам та пояснити поняття: антисемітизм, дрейфусари, антидрейфусари.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анатолий Франс. Остров пингвинов. URL:
http://ocr.krossw.ru/html/frans/frans-ostrov-ls_1.htm
2. Анатолий Франс. Современная история. Краткое содержание тетралогии. URL: https://briefly.ru/frans/sovremennaja_istorija/
3. Бруштейн А. Я. Весна. URL:
http://lib.ru/PROZA/BRUSHTEJN/drg3.txt_with-big-pictures.html
4. Дрейфус А. Пять лет моей жизни. URL:
<https://search.rsl.ru/ru/record/01003704270>
5. Кобрин К. Дрейфус, Золя и «Новое время». Из истории европейского антисемитизма. URL: <https://lechaim.ru/ARHIV/193/kobrin.htm>
6. Крайнова Д.Е. Дело Дрейфуса// Новая и Новейшая история. URL:
<http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/DREIFUS.HTM>

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алданов М.О. Полковник Пикар и дело Дрейфуса. Париж. 1937. URL:
<http://readli.net/polkovnik-pikar-i-delo-dreyfusa/>
2. Арендт Х. Скрытая традиция. М. Текст. 2008. 227 с.
3. Григорьев Л. Г. Всемирная история // Дело Дрейфуса. М. Аванта+. 2006. С. 544–547
4. Д'Эстен Анри Жискар. От Эстергази к Дрейфусу. URL:
http://elib.org.ua/history/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1459850385&archive=&start_from=&ucat=&s...amp;ucat=7
5. Ермилов В. XVIII. Дело Дрейфуса. URL:
<http://www.apchekhov.ru/books/item/f00/s00/z00000003/st028.shtml>
6. Прайсман Л.Г. Дело Дрейфуса. Иерусалим. Кахоль-Лаван. 1987. 147 с.

7. Резников А. Клады Иерусалима. Иерусалим. Лира. 2001. С. 138–140.
8. Роуан Р. Нариси секретної служби. З історії розвідки. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1012527>
9. Тайманова Т.С. Шарль Пегі. Наша юність. Мистерия о милосердии Жанны Д'Арк. URL: <http://litresp.ru/chitat/ru/П/pegi-sharlj/sharlj-pegi-nasha-yunostj-misteriya-o-miloserdii-zhanni-d-ark/2>

Методичні поради:

1. У першому питанні потрібно дати визначення поняттю «справа Дрейфуса». Назвати причини, які сприяли тому, що невинний єврейський капітан був засуджений до довічного ув'язнення на Чортовому острові. Слід дослідити віхи життя Альфреда Дрейфуса для того, щоб краще розуміти стан тогочасної Французької держави та антисемітську політику у Франції.
2. У другому питанні необхідно проаналізувати дискусії стосовно «справи Дрейфуса», простежити процес розколу суспільства у Французькій державі на дрейфусарів та антидрейфусарів; з'ясувати, яким чином «справа Дрейфуса» вплинула на громадську думку та на суспільно-політичну обстановку у Франції, схарактеризувати матеріали світової преси, зокрема лист Еміля Золя в газеті «L'Aurore» під назвою «J'accuse» («Я звинувачую»).

Контрольні запитання:

1. Коли розпочалася «справа Дрейфуса», які причини сприяли початку процесу?
2. Чи можна сказати, що Франція середини ХІХ – ХХ ст. – антисемітська держава? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Чому Альфред Дрейфус був засуджений до довічного ув'язнення, зважаючи на докази, які вказували на його невинуватість?
4. Як вплинули на перебіг «справи Дрейфуса» факти з його біографії?
5. Хто був справжнім шпигуном та винуватцем цієї справи? Чому істинний злочинець не отримав свого покарання?

Тема: Справа Дрейфуса як прояв антисемітизму

Мета: полягає в комплексному аналізі та висвітленні процесу справи Дрейфуса як історичного явища кінця XIX– початку XX століття.

Цілі:

Навчальні: комплексно дослідити «справу Дрейфуса», вивчити антисемітизм на території тогочасної Франції, проаналізувати події, які сприяли розколу французького суспільства ще до «справи Дрейфуса» (франко-пруська війна, буланжизм, панамська афера), дослідити найважливіші віхи життя Альфреда Дрейфуса.

Розвиваючі: розвивати уміння застосовувати загальнонаукові методи – аналітичний, синтетичний, логічний та спеціально-наукові теоретичні методи роботи з історичним матеріалом, зокрема проблемно-хронологічний, біографічний та історико-порівняльний;

Виховна: сприяти формуванню власної точки зору з приводу «справи Дрейфуса», зосередити увагу на тому, що антисемітизм та інші прояви нетолерантності – ознака слабкості будь-якої держави.

Хід семінарського заняття

I. Організаційна частина

Привітання, перевірка відсутніх.

II. Мотиваційна частина

Антисемітизм у Франції має давні історичні витоки, хоча теперішній французький уряд говорить про те, що спалахи антисемітизму у Франції пішли в

небуття. Кінець XX – початок XXI ст. ознаменувалися значною кількістю праць, які стосуються «справи Дрейфуса», причому - це праці як дрейфусарівської, так і антидрейфусарівської спрямованості.

Але варто зауважити, що проблема антисемітизму не втрачала своєї актуальності в жоден період нашого часу, тому «справа Дрейфуса» буде актуальна завжди. Її продовжують досліджувати, про неї пишуть, але в україномовному сегменті історичної науки ми не знайдемо детальних досліджень персони Дрейфуса чи навіть ґрунтовних монографій, наукових праць, присвяченій цій події. Немає систематизованого матеріалу про «справу Дрейфуса» в суспільному дискурсі, про реакцію світової преси чи простого народу про цю справу.

Мета цього заняття полягає в комплексному аналізі та висвітленні процесу справи Дрейфуса як історичного явища кінця XIX– початку XX ст.

III. Обговорення навчальних питань.

Перше пункт плану заняття викладач розпочинає із загальних запитань:

- Що таке антисемітизм?
- Вкажіть основні наслідки франко-пруської війни.
- Що таке буланжизм та панамська криза 1888 р.?
- Охарактеризуйте політичне життя Франції другої половини XIX століття.

1. Альфред Дрейфус та «справа Дрейфуса» як явище в історії Франції

Хто такий Альфред Дрейфус? Що таке «справа Дрейфуса»?

Дрейфус народився 1859 р. в Ельзасі в небідній єврейській сім'ї. Він навчався у Військовій, а згодом у Політехнічних школах. Добре освіченому хлопцю та майбутньому французькому капітану пророкували блискучу військову кар'єру. За відгуками друзів, він був чесним, непідкупним і безмежно відданим своїй рідній Франції. В доленосний для нього 1894 р. Дрейфус у званні капітана артилерії був офіцером Генштабу французької армії.

Весною того ж року воєнний міністр Франції генерал Мерсьє у своїй доповіді «Про стан армії та флоту» намалював райдужну картину блискучого стану французьких збройних сил [5, с. 544]. Проте, як виявилось згодом, змальована міністром картина була неправдивою. У французькому Генштабі зникали, а потім з'являлися важливі документи: хтось їх забирав, а потім клав на місце. Одним з агентів французького Генштабу був сторож німецького посольства у Парижі, до обов'язків якого входило збирати те, що можна було знайти в кошиках для паперу, у смітті, в золі, яку вигрібали з печей та каміну.

Прибиральниця-агент знайшла розірвану на маленькі шматочки записку, яка була нібито написана почерком Дрейфуса. Лист отримав назву «бордеро» – від французького слова «опис». Після того, як почерк був проаналізований графологами, експерти надали діаметрально протилежні висновки. Багато людей вважало, що капітан чесний, але керівники Генштабу не бажали дослухатися до тих, хто відстоював невинуватість Альфреда Дрейфуса. Скромний, без наявності знатних родичів та впливових заступників, Дрейфус був білою вороною в аристократичному середовищі офіцерів Генштабу. Зважаючи на те, що Європою прокочувалася хвиля антисемітизму, нікого не дивувало, що на Дрейфуса було дуже зручно скинути всі обвинувачення. Одним з аргументів проти Дрейфуса було те, що він народився в Ельзасі, а Ельзас і Лотарингія, як відомо, були не просто територіями, а каменем спотикання Франції та Німеччини.

Як відбувалося судочинство?

Вести розслідування справи арештованого капітана доручили майору дю Паті де Кляму, людині сумнівних моральних якостей. На підтвердження цього

факту варто згадати, що він змушував капітана писати у в'язниці лівою рукою, сидячи та лежачи, щоб досягти значного збігу з почерком «бордеро». Але Дрейфус продовжував доводити свою невинуватість, не зважаючи на шантаж людей, «вищих за рангом». Він відкинув можливість зізнання в обмін на м'яке покарання та не прийняв пропозицію про самогубство. З легкої руки армійської верхівки інформація про справу дійшла до преси. Жалюгідності звинувачення, відсутності фактів представники Генштабу протиставили військову таємницю. Все ж, не зважаючи на грубий тиск генералітету, судді засумнівалися. Але слідчий передав до суддівської кімнати сфабриковану фальшивку, яку написав нібито німецький посол комусь до Німеччини: «Цей каналья Д. стає дуже вимогливим», і змусив навіть скептиків схилитися до думки більшості. Суд визнав Дрейфуса винним у державній зраді та засудив його до розжалування та довічної каторги на далекий Чортів острів поблизу Французької Гвіани. Адвокат Дрейфуса заявив: «Засудження Дрейфуса – найбільший злочин нашого століття!». Але багаторічна епопея поневірян Дрейфуса ще тільки розпочиналася.

На церемонії публічного розжалування Дрейфус сказав: «Солдати, клянуся вам – я невинний! Хай живе Франція! Хай живе армія!». З долману Дрейфуса зірвали офіцерські нашивки і кинули на землю шматки переломленої над його головою шпаги.

Які події відбулися після вироку?

Наступної ночі засудженого морем відправили в іншу півкулю, на Чортів острів, названий через страшний клімат «безкровною гільйотиною». Повільно йшли роки і, здавалося, всі забули про цей ганебний випадок. Але це було не так.

У 1897 р. увага французької спільноти знову була прикута до цієї справи. Полковник Генштабу Пікар засумнівався у винуватості Дрейфуса ще під час судового засідання. Згодом полковник Пікар був призначений новим начальником контррозвідки Генштабу. Вивчивши деталі, він дійшов

однозначного висновку: Дрейфус – не шпигун! Згодом йому вдалося перехопити листівку посольства, відправлену на ім'я офіцера Генштабу, майора, графа Шарля Марі Фернана Естергазі. Стеження за останнім дозволило зробити однозначний висновок про його зв'язок з іноземною розвідкою. І після того, як Пікар дав знати начальству про те, що справжній винуватець знайдений, полковника Генштабу відправили з експедицією до Північної Африки. Але згодом після цього одна з провідних французьких газет «Фігаро» опублікувала фотографію «бордеро». І кожен, хто знав почерк Естергазі, міг переконатися в тому, що він є справжнім автором цього листа. Дійсний винуватець ситуації постав перед судом, але був виправданий, незважаючи на очевидні факти, чим шокував всіх дрейфусарів і просто людей, які були небайдужими до цієї справи. А байдужих майже не було.

Підсумовуючи перше питання, можна сказати, що «справа Дрейфуса» була невинуватим засудженням французького капітана Альфреда Дрейфуса, який став жертвою системи.

2. Ажіотаж навколо справи Дрейфуса

Яким чином до справи долучився Еміль Золя?

Одного разу до кабінету французького літератора Еміля Золя завітав журналіст Бернар Лазар. Без довгих розмов він одразу перейшов до справи і заявив письменнику, що має докази невинуватості Дрейфуса і попросив досягти справедливості. Так включився в боротьбу за Дрейфуса і Еміль Золя, який з боєм стежив за розвитком справи і не міг мовчати. Він навіть виступив з відкритим листом до президента Франції Фелікса Фора зі словами: «Пане президент! Яким брудом ліг на ваше ім'я процес Дрейфуса! А виправдання Естергазі – нечуваний ляпас, даний істині та справедливості. Брудний слід від цього плямує обличчя Франції!». Думки Еміля Золя були надруковані в газеті «Орор». Суд виніс Золя обвинувальний вирок – тюремне ув'язнення на один рік і штраф у 3000 франків. Письменника позбавили Ордена Почесного Легіону. На знак протесту від свого ордену відмовився і колега Золя Анатоль Франсуа Тібо,

більш відомий за псевдонімом Анатоль Франс. До речі, згодом вийде в світ праця Бернара Лазара: «Судова помилка. Правда про справу Дрейфуса».

Як інтелектуали-дрейфусари того часу реагували на «справу Дрейфуса?»

«Справа Дрейфуса» спричинила великий суспільний резонанс, великий суспільний розкол на дрейфусарів та антидрейфусарів. Через неї навіть розпадалися міцні дружні союзи та відбувалися сварки: єврейський комерсант та видатний художник Каміль Піссарро дружив зі своїм колегою Огюстом Ренуаром, який був антисемітом. І після справи Дрейфуса нерозлучні друзі опинилися по різні боки барикад. Французька акторка Сара Бернар відправилася у 1897 р. у гості до Еміля Золя. Одним з наслідків візиту стала суперечка з її дорослим сином. Через цю справу йшли у відставку уряди та розпадалися багаторічні дружні стосунки. Знаменита карикатура з газети «La Figaro» зображала на одному малюнку людей, які сидять за обідом, а на іншій – перевернутий стіл та гостей, які тримають один одного за волосся. Підпис під першим малюнком: «І головне, давайте не будемо говорити про справу Дрейфуса!», а під другим: «Вони про нього поговорили...».

Відлуння цієї справи дійшло й до Росії. Антон Чехов, який був поборником захисту Дрейфуса, розсварився зі своїм видавцем Олексієм Суворіним, який дотримувався інших поглядів і зі скандалом перервав з ним будь-яке співробітництво. Також дружина брата Антона Чехова Ольга Германівна питала у письменника думки стосовно цієї справи, і він пише: «Ти питаєш, якої я думки стосовно Золя та його процесу. Я рахуюся перш за все з очевидністю: на боці Золя вся європейська інтелігенція та проти нього все, що є гидке та сумнівне. Справа відбувається приблизно так: уяви, що університетська канцелярія за помилкою виключила одного студента замість іншого, ти починаєш протестувати, а тобі кричать: – «Ви ображаєте науку!», хоча між університетською канцелярією та наукою лише те спільне, що чиновники та професори носять однакові сині фраки; ти клянешся, запевняєш, викриваєш, а тобі кричать: «доказів!» – «Вибачте, говориш ти, підемо до канцелярії та поглянемо там до книг». – «Не можна! Це канцелярська таємниця!...» Ось і

крутися тут. Психологія французького уряду зрозуміла. Як порядна жінка, що зрадила одного разу чоловіку, робить потім низку ґрубих помилок, стає жертвою шантажу і врешті решт вбиває себе – і все для того, щоб приховати свою першу помилку, так і французький уряд йде тепер напролом, замруживши очі, крутячи ними наліво й направо, лише б не визнати помилку».

А що казали антидрейфусари?

Своїми жорсткими антисемітськими поглядами були відомі Анрі Рошфор та Едуард Адольф Дрюмон. Серед антидрейфусарів відомих людей було не менше. Жюль Верн вважав, що Дрейфуса варто було розстріляти, а французький поет, есеїст та філософ Поль Валері розділяв свої антисемітські погляди на цю справу разом з Едуардом Адольфом Дрюмоном та Леоном Доде, сином Альфонса Доде. Варто згадати, що на початку процесу Клемансо вимагав для злочинця смертного вироку. Не дуже відставали в своїх вимогах і соціалісти від майбутнього вождя дрейфусарів.

Михайло Трофименков схарактеризував французького політика та журналіста Анрі Рошфора як «героїчного тенора серед антидрейфусарів, публіциста-республіканця, який руйнував Третю імперію; комунара, який був засуджений до довічної каторги на Новій Каледонії, звідки він здійснив втечу». Рошфор писав: «Халатність, тупість і віроломство воєнного міністра, який не давав ходу справі Дрейфуса, зробили його співучасником зрадника».

Окрім Огюста Ренуара, художником-антидрейфусаром був і Едгар Дега, який порвав стосунки з друзями-євреями, зокрема з письменником Людовіком Галеві та торговцями живописом, які працювали в картинній галереї «Bernheim-Jeune». А коли Дега зустрічав Каміля Піссарро, то демонстративно переходив на інший бік вулиці. Огюст Ренуар віднадив видавця Тадея Натансона, який просив підписати петицію на знак захисту Еміля Золя і не соромився негарних висловів в бік євреїв. До числа антидрейфусарів належав навіть Поль Сезанн, друг Золя.

IV. Діагностика засвоєння студентами знань.

Робота з аудиторією.

1. Що таке антисемітизм?
2. В чому був звинувачений Альфред Дрейфус?
3. Хто з видатних людей належав до дрейфусарів, а хто до антидрейфусарів?
4. Хто стояв на чолі Французької держави під час засудження Дрейфуса і хто його помилував?

V. Підсумки заняття

Отже, сьогодні на занятті ми розглянули «справу Дрейфуса» як історичну подію у Франції та як одну з політичних криз Французької держави кінця XIX століття. Ми з'ясували суть цієї справи, її вплив на громадську думку, та ажіотаж, який був нею створений. Сьогодні ви гарно підготувались до заняття, активно залучались до роботи в аудиторії, тому отримаєте відповідні результати.

VI. Повідомлення домашнього завдання.

Наступне заняття відбудеться за планом, тому готуйтеся, зверніть увагу на контрольні питання.